

Digitales Brandenburg

hosted by Universitätsbibliothek Potsdam

Divre yeme 'am 'olam

toldot 'am Yiśra'el mi-yeme ķedem 'ad ha-yom ha-zeh

Mi-yeme ķedem 'ad sof shilṭon Paras be-Yehudah

Dubnov, Shim'on

Tel-Aviv, 1933

יעיבר רפס

urn:nbn:de:kobv:517-vlib-5942

ספר רביעי.

מלכות יהודה בימי שלטון אשור ובבל

(720 - 586 לפני סה"נ; 790 - 656 לפני החורבן השני).

דברי חיים

לשון חיים ושלום ימים חיים חיים חיים

לשון חיים ושלום ימים חיים חיים חיים

אחרי חורבן מלכות ישראל הצפונית נתרכזו החיים הלאומיים במלכות יהודה הדרומית. סוריא וחלק גדול מארץ ישראל — אדמת ארם ושומרון לפנים — נספחו על ממלכת אשור, והמלכויות הקטנות — צור, פלשתים, יהודה, מואב ועמון — נאנסו להכנע לשלטון אשור. מלכות יהודה היתה נובלת מעכשיו ממש בארצות האשוריים כובשי אסיא. שוב לא היתה יהודה ארץ נכחדת ומסוגרת, שאין לה בחייה המדיניים אלא בריתות או התנגשויות עם העממים הקטנים הסמוכים: מעכשיו ננרסה בשבולת של מאורעות העולם, שזעזעו את קדמת אסיא. מימי אחז ותגלת פלאסר נכנסה יהודה לחוג השפעתה של אשור, ומשעה זו ואילך קמה לפני האומה השאלה: להכנע או להתנגד? מצב יהודה, שנמצאה בדרך שבין מצרים וארם נהרים, נעשה מסוכן בדור שבו נתחדש הריב בין שתי הממלכות האבירות בשל השלטון בסוריא ובארץ ישראל. ולעומת זה אנו רואים ביהודה, במאה וחמשים השנים של שלטון אשור וראשית שלטונה של בבל החדשה (735—586), מחלוקות תמידיות של מפלגות מדיניות ודתיות; התקוממות והכנעה, עליה וירידה של הרוח הלאומי חוזרות חלילה.

התקופה המדינית שאנו עומדים בה נחלקת לשני חלקים בלתי שווים בכמותם: יותר ממאה שנים (729—608) נמשך שלטון אשור, שנפסק לפרקים ע"י מריבות יהודה ומלחמתה להירותה; אחר כך במשך עשרים שנה לערך (608—586) מתנשט יהודה תחלה עם מצרים ואח"כ עם בבל החדשה; מצרים ניסתה לזכות בירושתה של אשור המתפוררת ולא הצליחה, ובבל זכתה בירושה זו באמת. כל זמן שאשור מלכה בכפה היה שלטונה על יהודה מוכרת. אבל מוכרחות היו כמו כן שאיפת השהרור של העם המשועבד והתנגדותו להשפעת אשור, שפרצה לתוך חייו הפנימיים בצורות של תרבות זרה, גוע עץ כרות עלים היתה יהודה לאתר שהותזה מלכות ישראל, ולא פעם הרגיש הגווע על נבו את המגע המסוכן של הגרוני האשורי (כבטויו הנמליך של ישעיהו הנביא), אבל הברזל החד היה סולד מן העץ הקשה. אחרי ההכנעה להשפעת אשור בימי המלך אחז באה התנגדות לה בימי חזקיהו ואחרי. המאותי מנשה באו תקוני יאשיהו. תרבות הכלאים מתהלפת בתרבות לאומית נקיה — וחוזר חלילה, ומכיון שבמרכז התרבות המזרחית הקדומה עמד הפולחן הדתי, ניתן למחלוקת

הלאומית והמדינית גוון דתי מובהק. כשם שההסתגלות לתרבות אשור ובבל כרוכה היתה בסבלנות יתרה לנבי עבודת אלהיהן. כך היה הרעיון הלאומי כרוך בפולחן יהוה של הכהנים או באחדות-האל המוסרית של הנביאים. מכאן מדת הרוחניות היתרה שבמאורעות המדיניים ביהודה בתקופה הנידונה.

פרשה חדשה מתחילה בימי מלכות יאשיהו, הם ימי ירידתה של ממלכת אשור (למן מות אשורבניסל בשנת 626 עד חורבן נינוה בשנת 606). התרופפות השלטון הנכרי הקלה את מעשה חיווק הדת הלאומית בירושלים, שהתחילה בו מפלגת הנביאים בימי חזקיה ונמרה אותו בימי יאשיהו. אולם לא עברו ימים מועטים ומצבה המדיני של יהודה הורע ובא עד משבר. יהודה נמצאה בין שני שבירי אש. בין מצרים ובבל החדשה, ובמלחמה לקיומה הלאומי פרכסה פעם לצד זה ופעם לצד זה — ונכותה בשניהם. מלכי יהודה האחרונים (יהויקים, יהויכין, צדקיהו) פועלים בתוך מדורת אש שאחזה את כל ארצות העולם הקדמוני. אף כאן, כמו במלכות ישראל בשעתה, המדינה נחרבת שני חורבנות בזה אחר זה: מתחלה הוריד נבוכדנאצר מלך בבל את יהויכין מלך ירושלים מכסאו והגלה אותו ביחד עם כל השרים ומרום עם הארץ (החרש והמסנרי, שנת 597), ואח"כ גורמת מריבת יהודה הנואשה לחורבן נמור של ירושלים ומלכות יהודה (586).

לכאורה היתה מכה זו מכת-מות ליהודה ואפשר היה לנבאות לה אחרית שומרון ושאר הארצות שנבלעו ע"י הממלכות האדירות. אבל לא כן היה. התכוסה הפסיקה רק לשעה את קיומו המדיני של עם יהודה, ששב לתחיה בצורה חדשה. הצלת האומה לאחר אבדן המדינה אחוזה כפתילה בשלהבת באותה המהפכה הרוחנית, שהוכנה זה ימים רבים ע"י הטפת הנביאים, הרעיון העיקרי שבתורת הנביאים הוא, כי הכוח החיוני של האומה הוא לא בתקפה החיצונית אלא ברוחה, לא בפעולה המדינית של הממלכה אלא בפעולה העצמית המוסרית של היחיד והצבור, המכוונה להגשמת יעודי-הצדק העליונים. אותן האומות, שאין כוחן אלא בחיל ובחוסן מדיני, סופן ליסול ולהיות לפרות לעמים תקפים מהן; אבל אומה בעלת כח מדיני מועט, אם רק גדול כחה ברוח והיא מאוחדת בתורה וכמצוה של דתה ומוסרה או בתרבותה העצמית, סופה לשמור על חיוניותה ואחדותה בכל מצב שהוא. האומות המדיניות ארעיות ועוברות הן, הרוחניות — נצחיות הן, והנביאים שאפו לעשות את עם יהודה לאומה רוחנית כזו, כדי שלא תהיה לטרף לממלכות בולעות עמים מעין אשור ובבל. שאיפה רוחנית זו, שהיתה מתחלחה נחלת יחודי סגולה, הלכה והקיפה את רחבי העם בתקופה שבין חורבן שומרון וחורבן יהודה. באותה התקופה יש

להתכונן לחויון מצוין כמינו: הנביאים, בעלי המהפכה הרוחנית, שהטיפו לשנוי כל הערכים הדתיים, המוסריים והצבוריים בדורותיהם, לא היו תמיד בין מתנגדי המושלים בירושלים, אלא משכו לתוך חוג השפעתם את המלכים והשרים (למשל, ישעיה בימי חזקיה, ירמיה וסיעתו בימי יאשיהו) ונעשו לחותכי גורל העם. קמעא קמעא הולכת השקפת-העולם של העם ומשתנית ברוח הנבואה, העם הולך ומתחנך לקראת הנסיונות הגדולים שהוא עתיד להתנסות בהם. התפתחות פנימית זו עתידה לשוות פרי בתקופת הבינים הסמוכה, בימי נלוח בבל.

השקפה כללית על השקפת-העולם של העם ומשתנית ברוח הנבואה, העם הולך ומתחנך לקראת הנסיונות הגדולים שהוא עתיד להתנסות בהם. התפתחות פנימית זו עתידה לשוות פרי בתקופת הבינים הסמוכה, בימי נלוח בבל.

הקשר בין השקפת-העולם של העם ומשתנית ברוח הנבואה, העם הולך ומתחנך לקראת הנסיונות הגדולים שהוא עתיד להתנסות בהם. התפתחות פנימית זו עתידה לשוות פרי בתקופת הבינים הסמוכה, בימי נלוח בבל.

הקשר בין השקפת-העולם של העם ומשתנית ברוח הנבואה, העם הולך ומתחנך לקראת הנסיונות הגדולים שהוא עתיד להתנסות בהם. התפתחות פנימית זו עתידה לשוות פרי בתקופת הבינים הסמוכה, בימי נלוח בבל.

פרק ראשון.

מלכות יהודה בימי שלמון אשור.

(608 - 720).

8.53. תקוני המלך חזקיהו.

חזקיהו (720-690) עלה על כסא המלוכה של יהודה בעת צרה. ימי מלכותו של אחז אביו נגמרו לקול מפלחה של שומרון וחורבן מדינת ישראל. שנהפכה לגליל שומם של ממלכת אשור. נשארה לפליטה רק מדינת יהודה. שקבלה עליה בימי אחז עול מלכות אשור. המונים מישראל נמלטו מחרב ומשבי לארץ יהודה והרבו את אוכלוסיה. עם יהודה היה מעכשיו לשארית ישראל. היא המצבת באילן הלאומי, שבו תלו תקוותיהם הנביאים והכרוכים אהריהם. ככל רסיונו של המצב המדיני ביהודה, שנמצאה לפני לוע פָּעוּר של ארי שורף. על נבול ארץ שנציב מלך אשור שולט בה, לא רפו ידי העם. בני יהודה המאמינים ראו אצבע אלהים בדבר, שעיר הקודש ירושלים ובית המקדש וארץ יהודה לא נפגעו בשעה שנחרבה אותה המלכות שנקרעה לפני מביית דוד ומקדשו. כבוד מלכות בית דוד והמקדש שבירושלים נתרבה. כל העינים היו נשואות למלך הצעיר, חזקיהו, שהנביא ניבא לו גדולות בילדותו.¹

אין לדעת, אם נתחנך חזקיהו בילדותו בהשפעת הנביאים או שהמאורעות המתרחשים סביבו הוכיחו לו את אמתותה של תורת הנביאים — על כל פנים היה המלך החדש ההיסף הנמור מאחו אביו. נפשו של חזקיהו נקעה מחבתו היתרה של אביו לאשור. המלך החדש בקש למלא בסיוע הכת הלאומית שתי

¹ וראי על חזקיהו בילדותו סוסנים דברי ישעיהו בימי אחז: "כי ילד ילד לנו, בן נתן לנו, ותהי המשרה על שכמו... למרבה המשרה ולשלום אין קץ על כסא דוד ועל סלכתו להבין אותה ולסעדה במשפט ובצדקה טענה ועד עולם" (ישעיהו ס', ה"ו). בימי אחז העכורים יחבן שהנביא בקש תנחומים בתקוה לשלמון בן המלך בעתיד, שכנראה בטחה בו הכת הנביאית שהוא יקומם את התרבות הלאומית.

תעודות: לקומם את הפולחן הצרוף של יהוה, שהועם עיי תערובת עבודה זרה, ולפרק עול אשור מיהודה. עיד ההתחדשות הדתית בימי חזקיה יש לנו עדות קצרה של מחבר ספר מלכים' הקדום והרצאה מפורטת של בעל ספר דברי הימים' המאוחר. שני המקורות כאחד מעידים, כי חזקיה עקר מן השורש את האלילות האשורית שהנהיג אביו בירושלים וכן גם שיירי האלילים הכנעניים הקדומים בנבוליו. את בית המלך ובית המקדש נקה מן הפסלים והמזבחות לאלהים אחרים וכן צוה לכתת את נחש הנחושת (נחוששתן), שהיו בני ישראל מקטרים לו ומאמינים בכח הרפואה שבו. לשם יחוד הפולחן בירושלים אמר חזקיה להקריב קרבנות ליהוה בכמות שעל הנבעות ובחורשות. לפי המסופר בדברי הימים' עלה בידי חזקיהו למשוך לירושלים המוני עולי רגל לימי החגים, ואפילו אל אפרים ומנשה' שלח רצים ואגרות וגם משם הרבה העם לעלות לרגל לבית המקדש שבירושלים.

כל התקונים הללו נעשו כמובן בסיוע הנביאים, וביחוד הנדול שבהם ישעיה בן אמוץ (עיי למעלה § 49), נביא זה, שבימי אחז היה בין מתנגדי הממשלה, הניע להשפעה רבה על הליכות השלטון בימי חזקיהו. הוא שעורר רוח המלך לתקנותיו הדתיות והוא שנהל אותו בעצתו בעסקי הממשלה. אמנם בעניי המדינה החיצוניים אי אפשר היה למלך למלא תמיד את עצת הנביא. ישעיה, שמיחה לפניו כנגד אחז על שנכנע ברצון למלך אשור, השלים עם שלטון אשור בדיעבד וראה סכנה בכל מעשה התנגדות לממלכה אדירה זו. לדעת ישעיה היתה תעודתה של הממשלה רק שמירת העצמיות הפנימית והרוחנית של האומה ולא החזרת החירות המדינית ליושנה. ואילו חזקיה שיטה מדינית אחרת היתה לו. בעל-כרחו היה למס עובד לאשור ומשאת נפשו היתה לפרוק את העול השנוא עליו בשעת הכושר. לפיכך השתדל המלך לבוא בדברים עם שונאיה המדיניים של אשור ועם מלכי כנען הקטנים, הכפופים לה אף הם בעל-כרחם והשואפים לחירות. חזקיה השתדל לחזק את מכשירי ההגנה של הארץ. סמוך לירושלים נמצאו מצבי חיל אשור בערי מלכות ישראל הכבושה (בבית אל ועוד). צריך היה לבצר את עיר המלוכה מפחד מלחמה ולאצור בה די מים מפחד מצור. מאין בירושלים מי מעינות מוכרחת היתה העיר למשוך את מימיה מן המעינות שמחוץ לעיר, ביחוד מנהל ניהון. וכדי שהאויב לא יוכל לעשות שָׂכר במקוה-מים זה צוה חזקיה להעביר את המים לתוך העיר בתעלה שמתחת לקרקע (נקבה) ואת המעין עצמו לסתום. התעלה נמרה בעיר בבִּרְכָה המכונה שֶׁלֶח. הפועלים חצבו את הנקבה באדמת-סלעים משתי הקצוות בבת אחת, כמו שנוהגים בחסירת נקבה גם בימינו אלה. בנין התעלה נמשך שנים

אהרות. ומעשה רב זה מסופר בפרטיו לדור אחרון בכתובת השלח¹. לא עברו ימים מועטים עד שהגיעו אותם המאורעות שלשמם נעשו כל ההכנות הללו.

8. 54. משיעת העמים מתחת יד אשור. סנחריב.

בשנים הראשונות של מלכות חזקיהו לא מלאו לבו של עם יהודה לחשוב ע"ד משיעת מתחת יד אשור. עוד חדשים היו הזכרונות ע"ד מנת חלקה של שומרון שנפלה בכף תקיף ממנה, ויהודה אמרה למנוחה טוב אף-על-פי שמנוחה זו היתה מתוך כניעה. אבל במרוצת העתים ניטלה מן הזכרונות הנוראים הללו הריסותם ובעם נתחוקה התרעומת כנגד שלמון אשור. כנראה, נעשו נסיונות קלים אחדים בבחינה זו עוד בשנת 711. באותה שעה מרדו באשור יושבי ערי פלשתים. בראש המרד עמד עזריה, מלך אשדוד. הפלשתים העזו למרוד מפני שקוו לסיוע מצרים ולברית עם המלכות הסמוכות שבארץ-ישראל: יהודה, מואב, אדום. כשנודע הדבר לסרגון מלך אשור שלח לאשדוד חיל ותרתי בראשו (תרתי באשורית: שר צבא עליון). בירושלים צפו בסוגת לב לחוצאות מלחמה זו. בני יהודה, שהתרעמו על השלמון הנכרי ביהודה, היו מוכנים לעשות כמעשה הפלשתים, ויש מהם שהטיפו לכריתת ברית עם הפלשתים והמצרים כלפי האויב המשותף. אולם הכת הנביאית התנגדה למעשה מסוכן זה. פעם אחת פשט ישעיה הנביא את בנדו ונעליו והתהלך ברחובות ירושלים ערום ויחף, וכשנשאל מה פשר התנהגות מוזרה זו, השיב שבקש להראות בחוש, כי כן ינהג מלך אשור את שני מצרים ובעלי ברית מצרים. ואמנם לא עברו ימים מועטים ואשדוד נלכדה ויושביה הוגלו בידי האשוריים. המרידה הפלשתית הוכרעה, מצרים לא באה לעזרה — וכת המרד ביהודה נשתקה לזמן-מה².

¹ כתובת עברית זו בכתב עברי הקדום ובכתיב חסר כוללת שש שורות, וזהו נוסחת בכתיב סלא: הנקבה, וזה היה דבר הנקבה: בעוד החוצבים מרימים את הגרון איש אל רעו ובעוד שלש אמות להכות — קראו איש אל רעו, כי היתה זרה (פרצה?) בכור מיסין. וביום הנקבה חכו החוצבים איש לקראת רעו על גרון על גרון וילכו המים מן המוצא אל הכרכה במתים ואלף אמה, ומאה אמה היה נוכח הצור על ראש החוצבים. הכתובת נמצאה בשנת 1880 במקום התעלה בירושלים. יש לשער, שהם הם בניני המים של חזקיהו, שמסופר עליהם במלכים ב', כ'. כי וברברי המים ב', ליב, ד', ל'.

² ישעיה ב'. בספר הזכרונות האשורי לסרגון מתואר כבוש אשדוד בשנת 710 ובין המורדים נמנו פלשת יהודה (אורי), אדום ומואב (עי' Kellinschriftliches Textbuch zum Alten Testament, מהדורה נ' 1909, עמ' 62). אבל יהודה השתתפה רק בהכנותיה למלחמה.

ביתר עז התקוממו עמי קדמת אסיא הנפוסים לאשור בשנת 705 אחרי שנרצח המלך סרנון ובנו סנחריב ישב על כסאו. אות ראשון למרידה נתנה בבל, ארץ הנגב של ארס־נהרים, שתבעה את משפט הבכורה מארץ הצפון. היא אשור. עוד בימי סרנון נסה מראדך־בלאדן הבבלי לקרוע את בבל מממלכת אשור ולהעמידה ברשות עצמה. המהומות שקמו בנינוה, עיר המלוכה של אשור, בין מלכא למלכא, עוררו את מראדך בלאדן להקים כנגד אשור ברית כללית של המלכויות הקטנות בסוריא ובארץ־ישראל, שנאנקו תחת עול הממלכה הכובשת. לשם זה שלח מלאכות לחזקיה מלך יהודה, שהביאה לו מתנות ובקשה למשוך אותו אל הברית. שוב הרימו ראשם בעלי המרידה בירושלים והמלך נטה לצדם. לא מתוך ראיה הנולד אלא מתוך רגש חם של חבת הארץ והעם קמה בו רוח נבורה להשחמש בשעת הכושר ולפרוק את העול. חזקיה עשה כדוגמת שכניו — הפלשתים והצידונים — וחדל לתת מס למלך אשור. עד שסנחריב מלך אשור טרוד היה בהכרעת המרד בבבל התכונן חזקיה למלחמה. מחשש תבוסת המרד בבבל בא בדברים עם מצרים, שבה משלו בימים ההם הכובשים הכושיים סוא ותרהקה, והם הבטיחו לו את עזרתם לכשיעלו האשוריים על יהודה. בעלי בריתו של מלך יהודה היו ביחוד מלכי צידון ופלשת. בברית־כנען זו היה חזקיה ראש המדברים — וכשסירב אחד ממלכי פלשתים, פָּדַי העקרונני, להצטרף אל הברית הסנירו אותו שרי עקרון לחזקיה והוא הושיב אותו בבית הכלאי.

ישעיה הנביא וסיעתו לא היו מרוצים ממעשהו הנועז של חזקיה, מתנגדים היו בכלל להכניס את ראשה של יהודה בסכך מאורעות העולם. והפעם לא תלו שום תקוות לא במרד הבבלי וגם לא בעזרת מצרים, שבקשה לחזק בארץ ישראל את שלטונה אבל תש כחה בפני תקפה של אשור. כשבאו מלאכי מראדך־בלאדן לירושלים ומנחה בידם, וחזקיה הסביר להם פנים והראה להם את כל בית נכאתו ואת שכיות ארמונו, הוכיח אותו ישעיה על סניו בדברים קשים וניבא לו, כי כשחניע בכל להיות מושלת בכפה תחריב את יהודה ממש כמו שתעשה את זאת אשור לאחר הכרעת המרד². ביחוד התמרמר הנביא על המשא ומתן עם מצרים הבונדה. הווי בניס סוררים, — צווח הנביא בשם אלהים, —

¹ כאן, וכן להלן בחיבור מלחמת אשור, אפשר להשוות את ספורי המקרא לדיעות האשורולוגיות (הכתובת הגדולה של סנחריב על המרימה של מילורי ועוד). ואמנם עדיין לא הוברר המקום והמאורח במאורעות אלו.

² עיי' הספורים המקבילים בספר ישעיה לים, ו־י ובספר מלכים ב' י"ד י"ח, בשניהם הושעיה העריכה האחרונה כלי ספק מסתבר מאוחר בן הדור שלאחר גלות בבל.

ההולכים לרדת מצרים ופי לא שאלו... הוי היורדים מצרים לעזרה ועל סוסים ישענו, ויבטחו על רכב כי רב ועל פרשים כי עצמו מאד, ולא שעו אל קדוש ישראל ואת יהוה לא דרשו... ומצרים אדם ולא אל, וסוסיהם בשר ולא רוח, ויהוה יטה ידו—וכשל עוזר ונפל עוזר ויהדו כולם יכליוף. ישעיה מנבא לחורבן מצרים וכוש ואז יאמרו בני יהודה: הנה כה טבטנו, אשר נסנו שם לעזרה מפני מלך אשור, ואיך נמלט אנחנו? משאת נפשו של הנביא הובעה בדברים הללו: כה אמר אדני יהוה, קדוש ישראל: בשובה ונחת תושעון, בהשקט ובבטחה תהיה נבורתכם, ולא אביתם ותאמרו: לא כי על סוס ננוס! — על כן תנוסון; ועל קל נרכב — על כן יקלו רודסיכם¹. דברי הנביא לא נשמעו בסער המאורעות המדיניים, שסחף את יהודה, מלכה וממשלתה. גדולה היתה הסכנה, אבל גדולה היתה גם התקוה לשחרר את הארץ מעול אשור, שכל העמים המשועבדים התקוממו כנגדה.

בינתיים הצליח סנחריב להכריע את המרידה בכבל ועלה בראש חיל עצום על עמי כנען המורדים. תכליתו היתה לכבוש את מצרים אויבתו, שהסיחה תמיד את העמים להתקוטם בפני שלמון אשור. לאחר שנצח בלי טורח כמה נצחונות בארץ צידון, כבש את עיר צידון ואיים על צור, עלה עם חילו על פלשת. כבר נלכדה אשקלון והנה עיכוב בעקרון, כאן באו המצרים לעזרת הפלשתים. על יד אלתקה נערכה מלחמה. המצרים ברחו ועקרון נכנע לאשוריים. יהודה נשארה בודדה, בלי בעלי ברית, פנים אל פנים לנוכח חילו העצום של סנחריב (701).

האשוריים התפרצו לתוך ארץ יהודה והתחילו לוכדים את ערי-המבצר. בלי רחם החריבו את הערים והכפרים, בזו והגלו את היושבים. האויב התקרב לעיר המלוכה והנה בל כיש, ידי חזקיה ויועציו רפו. כדי להציל את עיר-המלוכה מחורבן נמר חזקיה להכנע ושלח מלאכים לסנחריב בלכיש לאמר: חטאתי, שוב מעלי, את אשר תתן עלי אשא. סנחריב שם על מלך יהודה מס רב, שלש מאות ככר כסף ושלשים ככר זהב, וחזקיה שילם את המס מתוך האוצרות שבארמון בית המלך ונמ הוכרח לקצץ את דלתות היכל בית המקדש וצפויי הזהב שלהן.

אולם סנחריב לא הסתפק בקבלת המס. מתכוונן היה לעלות על ארץ ישראל וכנראה חשש, שמא ישובו ויתחברו מאחורי מחנהו מלכי כנען המורדים ומלך יהודה בראשם. יחכן שפחד מפני ביצור ירושלים וההכנות להגן עליה שנעשו במשך כמה שנים על ידי חזקיהו והחליים לשים ידו הקשה על יהודה ולהכריעה

¹ ישעיה כ, ו; ל, א"ב; מירמיו, לא, א"ג.

תחתיו לחלוטין, כדי שלא תעזו לעתיד למרוד במלך המלכים. ממקום תחנונו של סנהריב בלכיש יצאה מלאכות לירושלים לדרוש הכנעה נמורה. הספור המקראי מתאר כמו חי את המשא ומתן של שליחי אשור עם בני ירושלים, ואף-על-פי שהוא שם בפי השליחים דברים דמיוניים, מכל מקום יש בהם כדי לציין את המצב המדיני בימים ההם. אנו מביאים כאן את הספור בהשמטות ובשנוי סדר ההרצאה:¹

וישלח מלך אשור את תרתן ואת רבי-סרים ואת רבשקה מן לכיש אל המלך חזקיהו בחיל כבד ירושלים, ויעלו ויבואו ירושלים ויעמדו בתעלת הברכה העליונה אשר במסלת שדה כובס, ויקראו אל המלך, ויצא אליהם אליקים בן חלקיהו אשר על הבית ושכנא הסופר ויואח בן אסף המוכר, ויאמר אליהם רבשקה: יאמרו נא אל חזקיהו, כה אמר המלך הגדול מלך אשור: מה הבטחון הזה אשר בטחת? ... הגנה בטחת לך על משענת הקנה הרצוץ הזה, על מצרים, אשר יסמך איש עליו ובא בכפו ונקבה, בן פרעה מלך מצרים לכל הבוטחים עליו... ויאמר אליקים בן חלקיהו ושכנא ויואח אל רבשקה: דבר נא אל עבדך ארמית, כי שומעים אנחנו, ואל תדבר עמו: יהודית באוני העם אשר על החומה. ויאמר אליהם רבשקה: האל אדוניך ואליך שלחני אדוני לדבר את הרברים האלה? הלא אל האנשים היושבים על החומה... ויעמוד רבשקה ויקרא בקול גדול יהודית: יכה אמר המלך: אל ישא לכם חזקיהו, כי לא יוכל להציל אתכם מידו ואל יבטח אתכם חזקיהו אל יהוה לאמר: הצל יצילנו יהוה ולא תנתן העיר הזאת ביד מלך אשור... ההצל הצילו אלהי הגויים איש את ארצו מיד מלך אשור? איה אלהי חמת וארסר, איה אלהי ספרוים, הנע ועוה, איה אלהי שומרון? וכי הצילו את שומרון מידו? אל תשמעו אל חזקיהו, כי כה אמר מלך אשור: עשו אתי ברכה וצאו אלי—ואכלו איש נפנו ואיש תאנתו ושתו איש מי בורו.

כששבו שרי חזקיהו וסיפרו לו את דברי רבשקה נפל עליו לבו, מיד שלח את אליקים אשר על הבית ואת זקני הכהנים אל ישעיה הנביא לבקש עצה ונבואה מפיו. הנביא, שהתנגד למרידת יהודה מלכתחלה, בשעה שעלתה במחשבה מלחמת תגרה, נענה לחזקיה בעת, בשעת הצורך להגן על העיר בפני אויב מתחצף המלעיב על האומה ואלהיה, וישעיה נלוה אל כת הקנאים, שסירבו לתת את עיר המלוכה ביד צר, את שליחי חזקיה הרניע ויעץ שלא להתירא

¹ הנוסחים בשני הספורים המקבילים (מלכים ב', י"ח"ט; ישעיה ל"ו-ל"ז) הן דוגמאות מופתיות של היספוריוגרפיה רישורית שהיתה נדונה לאחר זמן גם בספרות יון ורומי. דטרד המדיני הסתואר בהן מתאים בשלימות למציאות ההיסטורית, וגם סגנון הנוסחים דומה לכתובת-התאמרות של סנהריב המובאת להלן.

² שאלה זו חסרה בנוסח המקרא שלנו, בין בספר מלכים ב' (י"ח, ל"ד) בין בספור המקביל שבספר ישעיה (ל"ז, י"ט), ונשתמרה בתרגומי-השבעים הקדמונים.

מאיומי אשור וניבא לאויב כליה קרובה. הנביא חמץ יתדותיו במלחמה שהכריזה מצרים על אשור.

עד שמלבי אשור ויהודה נשאו ונתנו ביניהם יצא חרקה סלף כיש ומצרים בחילו כלפי חיל אשור. כיון ששמע זאת סנחריב עזב את מקום תחנותו בלכיש והלך בראש צבאו אל נבול מצרים לקראת חרקה. נששבו שליחי סנחריב מירושלים ללכיש כבר לא מצאו שם את מלכם. מדרכו שלח סנחריב מכתב לחזקיהו. שבו חידש את איומו ודרש למסור לו מיד את עיר המלוכה. חזקיהו, שידע כי אויבו יצא מלכיש, נתחוק וסירב למלא דרישת סנחריב. גם המלך וגם הנביא חזקו את לב העם עיי תפלות בצבור ומשאות נלהבים. ישעיה פרסם אגרת־נבואה זו. שהיא מעין תשובה על דרישתו המחוצפת של סנחריב: בזה לך, לענה לך בתולת בת ציון, אחר־ך ראש הגיעה בת ירושלים; את מי חרסת ונדפת, ועל מי הרימות קול? ותשא מרום עיניך על קדוש ישראל!... לכן כה אמר יהוה אל מלך אשור: לא יבוא אל העיר הזאת, ולא יורה שם חץ, ולא יקדמנה מן, ולא ישפוך עליה סוללה, בדרך אשר יבוא בה ישוב, ואל העיר הזאת לא יבוא.

תקות הנביא נתמלאה עד מהרה. פתאום יצא הקול ביהודה, כי חילו העצום של סנחריב, שהלך לקראת מצרים, מסהר לשוב (701). עליפי השמועה השליח אלהים מגפה על בני אשור: ויצא מלאך יהוה, ויך במתנה אשור מאה שמונים וחמשה אלף, וישכימו בבוקר, והנה כולם פגרים מתים. במצרים סיפרו, כי בלילה אחד כרסמו הטוני עכברים את בנדיהם ומכשיריהם של אנשי צבא אשור עד שהוכרחו לסגת אחור מעל נבול מצרים. הסבה האמתית לנסיגתו הפתאומית של סנחריב היתה בודאי הידיעה עיד מרידה חדשה בבבל, מרכז הממלכה. סנחריב שב לנינוה ויהודה ניצלה.

כשלוך זה לא הניא את סנחריב מלפאר את מסע נצחונו ביהודה בכתובת ארוכה, שנשתמרה באצטונויות־חרם בחורבות ההיכל שבנינוה. כתובת זו נתחברה בסגנון של התפארות והפלגה הנהוג בהודעות כל שרי הצבא בכל דור ודור, וזו לשונה (בהלקה הגונע ליהודה):

... וחזקיהו מיהודה, אשר לא נתן את צוארו בעולי, ארבעים ושש ערי מכצרו וערים קטנות במכיבותיהן לאין מספר... לכרתי; עשרים אלף ומאה וחמשים איש, נער וזקן, איש ואשה, סוסים, פרדים, חמורים, גמלים, בקר וצאן לאין מספר הוצאתי משם לשלל, ואותו סרתני כצפור בכלוב בעירו ירושלים; שפכתי עליה סוללה, וליוצא אין שלום, את עריו אשר בוזתי קרעתי מעל ארצו, ונתתין למיתני

1 מסורת זו מספר גם הירודוס היוני (מספר שני מההיסטוריה שלו, 141).

מלך אשור, לפי מלך עקרון ולסילבל מלך עזה, ומיעטתי את ארצו, על כס השנה הוספתי מנחה לשלשוני ושמתי עליהם, ואותו את חזקיהו, אחזה פלצות מהדר גאוני, ושלה לי את מבחר נבוריו ביחד עם שלשים ככר זהב ושמונה מאות ככר כסף ואבנים יקרות... ואת בנותיו ופילנשויו, שרים ושרות, וגם שלח את מלאכו להגיש לי את המנחה ולקבל עליו עול מלכותי.

סנחריב עובר בתיאורו בשתיקה על הסבות שהכריחוהו לסגת אחור מן ה.כלובי שבו היה חזקיה סגור — מירושלים, אבל על עם ישראל עשתה אחרית זו של מלחמת סנחריב רושם עז. כובש כל הארץ נצב על סף עיר הקודש ולא עצר כח ללכת עוד. יהודה ניצלה באותו מצב עצמו שבו נחרבה שומרון לפני עשרים שנה. ניגוד היסטורי זה עשה רושם עמוק בירושלים ונרם להתרוממות הרוח הלאומי והדתי. לאחר דאגות ממושכות היתה לעם הרוחה. הערים שנשמו עיי סנחריב חזרו ונבנו. הארץ הלכה ונרפאה מן המכות שהוכחה. העם היה צמא למנוחה — ומנוחה זו ניתנה לו לפי שעה.

§ 55. החיים הרוחניים בימי מלכותו של חזקיהו.

אישיות אחת היא שעמדה בימים ההם במרכז החיים הרוחניים והמדיניים של הארץ והיברה את שני המקצועות הללו לחטיבה אחת — ישעיה הנביא. בימי חזקיהו הניעה פעולת הנביא למרום פסנתה. ישעיה נעשה למנהיגה הרוחני של האומה, למורה ומדריכה. שום נביא לפניו ולאחריו לא השפיע כמוהו השפעה ממשית על חיי הצבור. המאורעות הנסערים בימי שני המלכים האחרונים הוסיפו תוקף למשאת נפשו הנעלה עיד תקון חיי החברה. ממלכת אשור, התקיפה במלחמותיה אבל החלשה והרקובה מבפנים, שימשה לו למופת שלילי של מדינה. הנביא מתעב טפוס זה של מדינה צבאית טורפת. המשתמשת בכחותיה כדי לבלוע מדינות קטנות ממנה ולהנחיל כבוד ותפארת לחסנה הצבאי ולתקיפותה הבהמית הגסה. לפניו מרחפת תמונה נכספת של עם היושב בשלוה ומתנהג ברוח הצדק החברתי, השואף לשויון החלשים והתקיפים, להשלים בין אדם לחברו ובין מעמד לחברו. אין ליהודה להתחרות עם אשור; מי השלח ההולכים לאפי אין להם להתחרות עם מי הנהר העצומים והרביים, הוא נהר פרס, השוטפים מלוא רוחב הארץ. מלכות יהודה לעתיד מצטיירת ברוח הנביא כמלכות נכספת של שלום, אמת וצדק:

1 הוא הוא פרי עקרון, שנחפס בידי חזקיהו על נפיתו לאשור, באותה הכתובת מסופר למעלה, כי סנחריב שחרר את פרי ממאסרו בירושלים והשיב לו את כסא מלכותו בעקרון, וני

ויוצא חומר מנוע ישי, ונצר משרשיו יפרח, ונחה עליו רוח יהוה, רוח חכמה וכינה, רוח עצה ונבונה, רוח דעת ויראת יהוה... ושפט בצדק דלים, והוכיח במישור לענוי ארץ, והכה ערוץ בשבט פיו, וברוח שפתיו ימית רשע, והיה צדק אזור מתניו, ונר זאב עם כבש, ונמר עם גרי ירבץ, וענל וכפיר ומריא יחדו, ונער קטן נוהג בס... לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי, כי מלאה הארץ דעה כמים לים מכסים (ישעיה י"א).

משא נשגב זה על אחוה ורעות בין העמים, על יום שכולו טוב, שאין בו עמים טורפים ועמים נטרפים, עושקים ועשוקים, נשמע בירושלים בשעה שהחיה הרעה, אשור, פעה את סיה ובלעה ממלכות ועמים, בשעה שדברי ימי העולם לא היו אלא מראה מלחמה של כחות איתנים נסים, מלחמה מחוסרת כל מעם מוסרי, מראה אחר מצטייר ברוח הנביא לעתיד לבוא: שנאת בני האדם והעמים כלה תכלה, כל האומות תעשינה אנודת-אחים, המאוחדת עי שאיפות מוסריות נעלות – והמבשר של עולם זה שכולו טוב עתיד להיות עם יהודה, מסביב לו, מסביב להר ציון, יתקבצו העמים, שעניניהם נפקחו לראות אור והמבקשים את אלהי העולם כולו:

והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית יהוה בראש ההרים ונשא מנבעות, ונהרו אליו כל הגוים, והלכו עמים רבים ואמרו: לכו ונעלה אל הר יהוה, אל בית אלהי יעקב, ויורנו מדרכיו ונלכה באורחותיו, כי מציון תצא תורה ודבר יהוה מירושלים, ושפט בין הגוים, והוכיח לעמים רבים, וכתתו חרבותם לאתים והניתותיהם למזטרות, לא ישא נוי אל גוי חרב, ולא ילמדו עוד מלחמה וישעיה ב', ב'—ד'; מיכה ד', א'—ג'.

בדברי ישעיה ומיכה בן דורו הוטעם הרעיון המוסרי של אחדות האל בנגוד לסולחן החיצוני והמנהגים הדתיים, בעיני שני הנביאים כמעט שאין הבדל בין האלילות של המנהג לאלילות של עבודה זרה, צריך שאדם יפנה לאלהיו מקרב לב ונפש ולא מן הנוף ולחוץ, בשביל להבין מה בין הדת הנאצלה של נביאי יהודה והמושגים של כומרי אשור ובבל, די להביא הקבלה זו:

מומורית-הלים בכלים

מיכה ו', ו'—ח'.

במה אקדם יהוה? האקדמנו בעולות, בעגלים בני שנה? הירצה יחיה באלפי אילים, ברבבות נחלי שמן? — הגיד לך אדם מה טוב ומה יהוה דורש ממך: כי אם עשות עשיתר? ענלי מרבק, כבשים שמנים — לא אבה (אומרת עשתר) לאכול ענלי מרבק, כבשים שמנים, יותן לי יפי נשים, הדרת נברים (ע"י שרדר, Die Keilin-schriften und das A. T. מהדורה ג', עמוד 595; וע"י Jeremias, Das A. T. im Lichte der

משפט ואהבת חסד והצנע לכת des alten Orient, מהדורה ב' 1906, עמ' עם אלהיך. 561—565.

התעלות חיי הרוח בימי מלכות חזקיה נותנת ידים לשעה, כי בעת ההיא נתחבר או נתלקט הרבה מן החומר הספרותי, שנכנס לתוך כתבי הקודש. משאות הנביאים, שהיוקו בדת את השתפכות-הנפש בצורת תפלה, נרמו ליצירת מזמורי-דת חדשים, הם מזמורי התהלים.

לחזקיה עצמו מיוחס מזמור-תודה אחד, שאמרו, בחלותו ויחי מחליו, ובאמת נתחבר בודאי ע"י סופר דברי הימים, בסגנון ההיסטוריוגרפיה הריטורית, או שהוא לקוח מן המזמורים שהיו נאמרים במקדש לתודה על מחלה שנרפאה: אני אמרתי: בדמי ימי אלכה בשערי שאול, פקדתי יתר שנותי, אמרתי: לא אראה יה, יה בארץ החיים, לא אביט אדם עוד עם יושבי הדל, דורי נסע ונגלה מני כאהל רועי, פקדתי כאורג חיי... כסים ענור כן אצמצף, אהגה כיונה, דלו עיני למרום: ארני, עשקה לי, ערבני... ואתה חשקת נפשי משחת בלי, כי השלכת אחרי נוך כל חטאי, כי לא שאול תודך, מות יהללך, לא ישברו יורדי בור אל אמתך, חי חי הוא יודך, כמוני היום, יהוה להושיעני ונגינותי ננגן כל ימי חיינו על בית יהוה (ישעיה ל"ח, י"א—כ).

ברוח זה נתחברו בימים ההם כנראה כמה נגינות בית יהוה, שהושרו במקלה בבית-המקדש שבירושלים. מזמורי התהלים נתחלקו לסוגים שונים: מזמורי-קינה ואבל ומזמורי תודה ושמחה. הצלת יהודה מכף סנחריב ופחד-המלחמה שקדם להצלה זו שעות-כושר היו למחברי התהלים משני הסוגים, כאן מקום להעיר, כי מזמורים ותהלים דתיים מצויים היו גם בספרות הדתית הבבלית. התהלים הבבליים יש להם לפעמים דמיון חיצוני רב אל התהלים שלנו.

אבל לא רק במקצוע הנבואה הלאומית והשירה הדתית נתגלתה היצירה הרוחנית של הדור ההוא. אנשי חזקיה מלך יהודה (משלי כ"ה, א') — זאת אומרת סיעה של חכמים המקורבים למלכות — העתיקו ולקטו משלים ומליצות שיש בהם משום חכמת החיים, את הפתגמים הללו, שנעשו לנחלת העם, יחסו לחכמים קדמונים, וביחוד לשלמה המלך².

קשה לכוון, מה הם התהלים והמשלים שיש ליחסם לתקופה הגדולה. אבל מצד אחר לא יתכן, כי אותו דור, שהקים מקרבו נביאים גדולים ובמקצת הנשים את שאיפותיהם בחיים, לא הכניס את חלקו באותה היצירה הספרותית שהתפתחה כמה מאות שנה בצד פעולת הנביאים, הנצנים של הספרות המקראית בכל סוגיה נתחזקו בלי ספק בידי מלכי יהודה האחרונים, והתקופות הבאות עתידות להגדיל ולהאדיר תורה לאומית זו.

¹ ע"י להלן § 85 ² ע"י להלן § 87.

§ 56. התחדשות העבודה הזרה בימי מלכות מנשה (690—640).

התקונים שהונהגו בימי חזקיה עלולים היו להכות שורש בעם, אילו הוריש המלך את כסאו לבן המחונך ברוחו והמסוגל להמשיך מעשה אביו, אבל מולה הרע של ארץ יהודה נרם לה, שחזקיה מת בשנת השלשים למלכותו (שנת 690 לערך) והוריש את כסאו לבנו מנשה הנער. בנערותו של יורש הכסא משלו בשנים הראשונות למלכותו רבי המלוכה, וכנראה נכרו ביניהם מתנגדי תקונו של חזקיה. אליהם נלוו כנראה מיועציו הוקנים של אחו, שניטלה השפעתם בימי חזקיה ועכשיו השתדלו לשוב לקדמותם. הללו, שהכת הנביאית סילקה אותם לצדדין, בקשו עכשיו להתחזר ליושנה את השיטה הבלתי-לאומית של אחו. הם שלקחו את לב המלך הצעיר שבי, מתחלה משלו בשמו כרוחם ואחר כך חנכוהו למשול בעצמו כרצונם. התחילה תקופה של התחדשות העבודה והחרבות הזרה, הנסיגה הפנימית היתה אחוזה ודבוקה בנסיגה המדינית החיצונית. בימי מלכות מנשה נשתנה יחסה של יהודה אל שלמון אשור. לאחר השואה שבאה על חיל סנחריב בימי חזקיה לא נראו האשוריים בארץ ישראל ימים רבים. סנחריב טרוד היה בהכרעת המרידות שלא פסקו בכבל ולא עצר כח ללכת למלחמה על מדינות הים. וסופו שנפל חלל על כמתי מלחמתו בכבל: שני בניו שהיו בקושרים עם מצדדי כבל רצחוהו נפש. יורש כסאו אסר-חדן (680—668) שינה ממשבע אביו בפוליטיקה: נתן מרגוע לכבל ופנה שוב מערכה. להלחם במצרים ובעלי בריתה שבארץ ישראל. כמה שנים רצופות הלכו חילות אסר-חדן הלוך ונסוע הגנבה, למצרים. שטף צבאי זה שעבר דרך כנען סחף עמו גם את מושלי הארצות. מלכי צידון, פלשת, עבר הירדן ויהודה הוכרחו לחת מס לכובש העולם ואולי גם לשלוח לו גדודים לסיוע. בין מלכי הארץ (צור, עזה, אשקלון, מואב, עמון, אדום ועוד), הכפופים למצות אסר-חדן, אנו מוצאים בכתובות האשוריות משנת 673 גם את שם מנשה שר יאודיי. לאחר מלחמות ממושכות עלה בידי אסר-חדן סוף סוף לגרש מצרים את תרהקה המלך הכושי ולכונן לזמן-מה את שלטון אשור בחלק הארץ. נצחון זה של אשור חיזק כנראה את הקשרים הרופפים של שעבוד יהודה לאשור. מתנגדי שלטון אשור שוב לא יכלו לקוות לעזרת מצרים והכל הוכרחו לכרוע ברך לפני הדר גאון הממלכה האדירה, המולכת בכפה מגדות חדקל עד גדות הנילוס. כך נמשכה יהודה ביתר עז לתוך חוג השפעתה של אשור.

השפעה זו באה לידי גילוי לא רק במקצוע המדיני אלא גם במקצוע התרבותי. המלך מנשה ובני מרום עם הארץ נעשו למעריצי התרבות האשורית.

ומיד נתגלתה הערצה זו גם בחיי הדת. נצחון הממלכה האלילית הוריד בעיני כמה מבני יהודה תקפו של יהוה. תקונו הדתיים של חזקיה, שנתכוונו לטהר את פולחן יהוה ולצמצמו במקדש שבירושלים, עוררו זה כבר תרעומת בין קצת יושבי הגבולין, שלא יכלו לעלות לרגל ממרחקים בימי חג ומועד. יושבי הארץ הללו ראו בטהרת הפולחן של חזקיה - ביטול הבמות והמזבחות שבארץ - כמין חלול כבוד הדת העממית הקדומה וולוול ביושבי הארץ לטובת עיר המלוכה וכבודה. לפיכך היתה ראשית פעולתו של מנשה להתיר בנין מזבחות על הבמות והנבעות בכל אתר ואתר. צורות הפולחן הכנעניות והאשוריות הותרו לבוא בקהל ביחד עם הצורות הלאומיות. בירושלים עצמה נתרבו כלאי פולחנים שונים במדה יתרה שלא היתה כמות. נבנו מזבחות לבעל ולאשרה וגם מזבחות סוחדים על הגנות לעבודת צבא השמים, הם הכוכבים. פסלים ומזבחות לעבודה זרה נמצאו גם בחצרות בית-המקדש. קצת הפולחנים האליליים הללו היו כרוכים במעשי זמה וכשפים. בארץ נראו קדשות, הן כהנות לעשתורת, מעוננים, מנחשים ודורשים אל המתים. מאת העם, שחדל להלחם על קיומו, ניטל יצר הטוב ומוסרו נפנם. הפריצות וההפקרות של מרום עם הארץ הלחלו ונכנסו לתוך המוני העם.

הכת הנביאית נסתה להלחם בעבודה זרה, אבל ללא הועיל. מי שהרים קולו כלפי ההזיות המזיקות נחשב למורד במלכות ונרדף באכזריות מאת המלך ושריו המשחתים. הנביא הגדול ישעיה כבר מת. עליסי האגדה התלמודית המאוחרת נתחבא ישעיה מפני רודפיו בארז נבוב ומנשה צוה לנסר את הארז וכך נהרג הנביא. באגדה זו נשמע הד הספורים עיד מסירות נפשם של קדושי הדת הלאומית בימים ההם. תלמידי ישעיה המשיכו את מעשהו בחרוף נפש, הוכיחו את חמאי המלך והשרים על פניהם ואיימו עליהם בעינש מן השמים. מטיפים כאלו מסרו נפשם על דעותיהם: היו הורנים בהם על מרדוחם ומקרים. ואמנם אי אפשר היה בימי מנשה לעבור בשתיקה על הדברים הללו של הנביאים, למשל: יען אשר עשה מנשה מלך יהודה התועבות האלה ויחטיא גם את יהודה בגלוליו, לכן כה אמר יהוה אלהי ישראל: הנני מביא רעה על ירושלים ויהודה, אשר כל שמינו תצלנה שתי אוניו, ונטיתי על ירושלים את קו שומרון ואת משקולת בית אחאב, וסחית את ירושלים כאשר ימחה את הצלחת, מחה והסך על פניה, ונמשתי את שארית נחלתי, ונתתים ביד אויביהם... (מלכים ב' כ"א, י"ד). באוחם הימים נאמר בודאי המשא הקשה של מנשה הנביא לבני מרום עם הארץ בירושלים: שמעו נא זאת, ראשי בית יעקב וקציני בית ישראל, המתעבים משפט ואת כל הישרה יעקשו, בונה ציון בדמים וירושלים

בעולה! ראשיה בשוחד ישפוטו וכהניה במחיר יורו ונביאיה (נביאי השקר) בכסף יקצטו – ועל יהוה ישענו לאמר: הלא יהוה בקרבנו, לא תבוא עלינו רעהו לכן בנללכם ציון שדה תחרש וירושלים עיין תהיה והר הבית לבמות יערי. בתוכחות ונבואות נועזות כאלו ראו מתננדי הנביאים מעין כרוז להפוך את הקערה על פיה ויש שהמטיפים נענשו כמורדים.

בספר דברי הימים מסופר כי מנשה נשבה בסוף ימי מלכותו בידי שרי הצבא למלך אשור, שאסרו אותו בנחושתיים והוליכוהו בבלה; כששב משם חזר בתשובה, הסיר את אלהי הנכר ומזבחותיהם וביצר את חומות העיר. מסורת זו הסותרת את הספור בספר מלכים הקדום, יש בה אולי בתכנה המדיני הד עמוס של המלחמות שנלחמו אסר חרון ואח"כ יורש כסאו אשורבניפל על נבולות סוריא וארץ ישראל (668–626)³. יתכן כי באחת המלחמות הללו ענש מלך אשור את מלך יהודה הכפוף לו על חטא שחמא ברשלנות, אבל קשה לשער שמקרה זה, אם נניח שהיה, עורר את מנשה לחזור בתשובה לאומית.

הנסיגה לאחור בימי מנשה קשה היתה ביותר מפני שימי מלכותו נמשכו הרבה מאד, כחמשים שנה, גם לאחר מות מנשה (640) לא יכלה הכת הנבואית לקוות לטובה, מפני שבנו יורש כסאו אמון התחיל ללכת בדרכי אביו לכל דבר, רק קשר פתאומי של מקורבי המלך החיש קצו של השלמון המויק למדינה. אמון נהרג בביתו בידי עבדיו, עם הארץ, ביחוד יושבי הנבולין, התמרמר על הרצח ועל פיו נענשו הקושרים עונש מות, ולמלך יהודה הוכרו יאשיהו בן אמון (638–608), והוא בן שמונה שנה במלכו.

§ 57. מלכות יאשיהו, נצחון הנביאים וסיעתם.

בחצי המאה השביעית לערך לסני סה"ג קרו בקדמת אסיה מאורעות, שהכו את הממלכה האשורית מכה רבה. מצרים פרקה מעליה עול אשור, התאחדה תחת שלמון ססמטיך הראשון (663–610) והתחילה להציק לשונאה מאו עיי

¹ הכתוב האחרון (סיכה ג' י"ב) סובא לאחר זמן בירשיהו (כ"ו י"ח) בשם סיכה המורשתית שנבא "בימי חוקיה", אבל אפשר שהכוונת לתקופת חוקיה, ועליה נחשבו גם ימי נערותו של מנשה, שבהם משלו השרים.

² עיי דברי הימים ב' ל"ג ומלכים ב' כ"א.

³ בכתובת האשורית הגיל ע"ד הכנעת מלכי ארץ ישראל עיי אסר חרון נאמר, כי השבויים הוכרחו לעבוד עבודת פרך, אבל מפני הנוסח המתום אין לדעת אם בין השבויים נמנו גם הפלכים ובתוכם מנשה היהודי, עיי ווינקלר Kellinschriftliches Textbuch עמ' 51–52 (רשימה שעל הפריזמה B).

התקפת נבולותיו בסוריא ובארץ ישראל. המדיים השתדלו להתבדל מקרב העמים המשוועבדים לאשור ולכונן מדינה לעצמם. למרבה הצרה התחילה בארצות קדמת אסיה נדידת-עמים רבה. על ארץ אשור עלו מן הערבות הרחוקות של אירופא הדרומית-מזרחית, דרך קוקו וארמניא, שפעת עמים פראים למחצה, רובם שבטי הסקיתים (650—620). כארבה לרוב עלו על ארצות קדמת אסיה המונים המונים של פרשים פראים, הרנו ושבנו בני אדם, החריבו בדרכס ערים וכפרים, גולו עדרים והשמו שדות. שפעת קלנסים אלו הביאה על אשור חורבן רב. מארם נהרים פנו הסקיתים למצרים, דרך צידון ויהודה. המלך פסמטיך כפר פניהם במנחות יקרות ובוזה הציל את מצרים מחורבן, אבל קצת מגלילות יהודה ופלשת היכו מתנרת ההילות הפראים (העיר אשקלון ועוד, לפי ספורו של הירודוט).

על מכת הסקיתים, שזעזעה בימים ההם כל עמי הקדם, מוסבים כנראה דברי צפניה הנביא, בן דורו של יאשיהו. צפניה ראה בנדידת עמים זו אות למהפכת עולם: קרוב יום יהיה הגדול, קרוב ומהר מאד... יום עברה היום ההוא, יום צרה ומצוקה, יום שואה ומשואה, יום חושך ואפלה, יום שופר ותרועה על הערים הבצורות ועל הפנות הגבוהות. אחרי נצחונותיהם של המצרים והמדיים לא קשה היה לנביא לצפות את חורבנה של אשור האדירה והריהו מנבא לנינוה העיר המעטירה: זאת העיר העליוה, היושבת לבטח, האומרה בלבנה אני ואפסי עוד! איך היתה לשמה, מרבץ לחיה! כל עובר עליה ישרק, יניע ידו, ואף לעמו החוטא צפניה מנבא רעות: ונשיתי ידי על יהודה ועל ירושלים, והכרתי מן המקום הזה את שאר הבעל ואת המשתחווים על הגנות לצבא השמים ואת הנסונים מאחרי יהוה; ופקדתי על השרים ועל בני המלך ועל כל הלובשים מלבוש נכרי, ופקדתי על כל הדולג על המפתן (של מקדש עבודה זרה); והיה בעת ההיא אחפש את ירושלים בנרות, ופקדתי על האנשים הקופאים על שמריהם, האומרים בלבכם לא ייטיב יהוה ולא ירע... הנבואות הללו נתקיימו במקצת אבל בצורה אחרת: בן-המלך, יאשיהו הצעיר, קיבל על עצמו לנקות את ירושלים משירי האלילות.

כל צרה הבאה מכת האיתנים והחושפת חולשתן וחלונן של הממלכות האדירות ביותר מעוררת את האדם העתיק להסביר את החוינות המדיניים בדרך דתית-מוסרית. משמר החוסן הצבאי, — סמל הממלכה האשורית, — פנה הודו וויוו משעה שתקפה של ממלכה זו התחיל לרדת. בלכות בני האדם צמח הרעיון, שיש כח הנשנב מכת הנשק: כח הרוח. הועם זהרם של אלהי-אשור, כהתה

¹ בסויו זה נותן מקום להשערה, שצפניה התנבא באותן השנים, שבהן מסלו השרים בשם

עינה של התרבות האילית ובעם יהודה נתעוררו גענועים לדתו הלאומית הצרופה, שנשמאה ע"י סוני עבודה זרה ומדות רעות. עם התרופפות שלמון אשור רפתה גם הכפיה התרבותית של בני הנכר על בני מרום עם הארץ ביהודה — וכך הלכה ונתחזקה הנטייה למשטר לאומי ועצמי בחיים הפנימיים. להכרה זו סייעו הנביאים החדשים שקמו בימי יאשיהו. בראש סיעת הנביאים החדשה עמד אדם, ששמו כרוך בכל המאורעות החשובים של התקופה האחרונה בדברי ימי מלכות יהודה: הוא ירמיהו בן הכהן חלקיה מענתות הסמוכה לירושלים. ירמיה בא לירושלים והתחיל מתנבא לראשונה בשנה הי"ג למלכות יאשיהו (626). עדיין צעיר לימים היה ובמורד לב ננש למלאות את תפקידו שהרניש בקרב. הנביא ראה עצמו מיועד לתעודה עליונה לא רק לעמו אלא לכל העולם כולו. הנביא הוא השופט המוסרי, דיין אמת לממלכות ולעמים. החותך גורלם על-פי חוקים בל ימוטו של הצדק האלהי. ירמיה שומע ברוחו קול יהוה מדבר אליו: ראה, הפקדתך היום הוה על הגויים ועל הממלכות, לנתוש ולנתוץ ולהאביד ולהרוס, לבנות ולנטוע, זאת אומרת לצפות חורבנם או תחיתם של העמים, הכל לפי התנהגותם. אלהים שולח את הנביא להלחם בעולת בני האדם ולשם כך הוא מזיין אותו בכח הרוח שאין עו ממנו: וקמת ודברת אליהם את כל אשר אנכי אצוך, אל תחת מפניהם; ואני הנני נתתיך היום לעיר מבצר ולעמוד ברזל ולחומת נחושת על כל הארץ — למלכי יהודה, לשריה, לכהניה ולעם הארץ, ונלחמו אליך, ולא יוכלו לך. ירמיה, שקם בתקופת המעבר, בין הגסינה של מנשה והתקונים החדשים של יאשיהו, מוכרח היה להתחיל את פעולתו מתוכחה. מראה הוא על אותות-הזמן המחיריים — עלית הסקיתים ושדוד המערכה המדינית באסיה — וקורא לעם לאחדות פנימית ורוחנית. סיר נפוח אני רואה, ופניו מפני צפונה... מצפון תפתח הרעה על כל יושבי הארץ... הנני מביא עליכם נוי סמרחק בית ישראל — אומר יהוה — נוי איתן הוא, נוי מעולם הוא, נוי לא תדע לשונו ולא תשמע מה ידבר, ואכל קצירך ולחמך, יאכל בניך ובנותיך, ירושש ערי מבצריך, אשר אתה בושח בהנה... והיה כי תאמרו תחת מה עשה יהוה אלינו לנו את כל אלה? — ואמרת אליהם: כאשר עזבתם אותי, ותעבדו אלהי נכר בארצכם, כן תעבדו זרים בארץ לא לכם ירמיה א', י'—י"ט; ה', מ"ו—י"ח). שמעו דבר יהוה, בית יעקב וכל משפחות בית ישראל! כה אמר יהוה: מה מצאו אבותיכם כי עול, כי רחקו מעלי, וילכו אחרי ההבל ויהבלו? ולא אמרו: איה יהוה המעלה אותנו מארץ מצרים, המוליך אותנו במדבר... ואביא אתכם אל ארץ הכרמל לאכול פריה וטובה, ותבואו ותטמאו את ארצי, ונחלתי שמתם לתועבה. הכהנים לא אמרו: איה יהוה? ותופשי התורה לא ידעוני, ותרועים

פסעו בי, והנביאים נבאו בבעלי (שם ב', ד' ואילך). דברי תוכחה כאלו השמיע ירמיה מתוך הצורך להלחם במנהגים הזרים, שהונהגו בימי מנשה, ולמשוך לב העם אל המורשה הרוחנית שלו.

בהשפעת השינויים המדיניים הכלליים ותוכחות הנביאים המכוונות להם קמה בירושלים מפלגה ששאפה להחזיר את המשטר הלאומי ליושנו. למפלגה זו נמצאו, כנראה, מצודים בין אותם השרים ששלו במדינה בימי ילדותו של המלך יאשיהו. המלך הצעיר נתחנך בהשפעת דעותיהם של המתקנים החדשים. כשהגיע לבגרות התחיל יאשיהו חושב עיד תקונים פנימיים, ברוח הזקיה אבי אביו. שחקה לו השעה ונמצאה תורה שבכתב לתקונים שעלו במהשבה. החזרת התורה ליושנה נעשתה בסיוע מנלח ספר.

§ 58. החזרת התורה ליושנה ותחלת שלטון הספר.

בשנת י"ח למלכותו (621) צוה יאשיהו להשתמש בכל כספי הנדבות, המובאות לבית המקדש, לטובת כדק הבית, את מצות המלך הוציאו אל הפועל: שפן הסופר, מסיעתם של הנביאים, והלקיחו הכהן הגדול. כשנשאו לתקן בנין בית המקדש מצאו באחד התאים ספר קדוש, שבו היו רשומים חוקים ותורות. בימים ההם היו כתבי-הקודש של כל העמים נשמרים במקדשיהם הראשיים. בהשגחת הכהנים ותופשי התורה, הספרים שהיו משתמרים במקדשים דורי דורות לא היו מוגנים תמיד כאבן שאין לה הופכים: יש שהיו מוסיפים בהם ביאורים והוראות, היו מעתיקים ומשלימים אותם, מין מנלה כזאת, תורה ישנה שהושלמה בפירושים והדרכות ברוח הנביאים החדשים. נתגלתה בשעת כדק הבית באחד האולמים. אפשר שננוו שם את הספר בימי הנסיגה הקשה של מנשה, ודוקא בימים הרעים ההם כתבו הנביאים והכהנים מסיעתם במחבואי המקדש הסברים חדשים לכתב-יד הקדום, ובימי יאשיהו, כשהיתה רוח אחרת בארץ, ראו הכהנים והנביאים את היכולת — או גם את הצורך — להוציא את הספר דיקר מנגיזתו ולפרסמו ברבים, הדבר נעשה בזהירות יתרה. חלקיחו הכהן הגדול מסר בסתר את ספר התורה לשפן סופר המלך, והלה נתן אותו למלך וקרא לפניו את הכתוב בו. תוכן הספר עשה על המלך רושם עז.

על-פי הרצאתו וסגנונו משונה היה הספר הנמצא מאותם ספרי הקודש, שהיו ידועים מקודם ליודעי-ספר ביהודה. הספר הכיל בקרבו גרעין של ספר-חוקים דתי, שבו נכסלו קצת מחוקי ספרי-התורה הקודמים (למשל, ספר הברית) והורצו קצת חקנות חדשות של החיים הצבוריים והרוחניים. אבל גרעין זה היה

מבוססה לבוש של תורות והדרכות, שבהן ניתנו טעמים לחוקים והוסברה תכליתם המוסרית והלאומית. כל זה משובץ במסגרת היסטורית ומיוחס למקור הראשון של תורת ישראל — למשה. בדרך כלל היתה לספר צורה של קובץ משאות, שנשא משה באספות בני ישראל, לפני מותו, בעבר הירדן מזרחה, — מעין צואה של משה. ארון הנביאים מצוה לישראל לבנות את בית חיהם בארץ ירושלים על-פי מצוות יהוה ולא לחקות דרכי הגויים מסביב, אם ישמרו את החוקים והמצוות מובטח להם שישבו בשלוה ויתענגו על רב טוב; ואם יעברו על התורה והמצוה תבער בהם חמת יהוה — ואחריתם עדי אובד. החטא וענשו מבוארים כאן בציורים השאולים בלי ספק מרשמי חורבן שומרון: ישא יהוה עליך גוי מרחוק מקצה הארץ כאשר יראה הנשר... והפיצץ יהוה בכל העמים... ונשאתם במתי מעט תחת אשר הייתם ככוכבי השמים לרובי¹. שנים הם הדברים הנצרכים קודם כל לקיום האומה: התרחקות מכל עבודה זרה ודרכי הגויים והתרכזות הפולחן הלאומי במקום אחד, שבו בחר יהוה. לשכן שמו שם². צריך לאבד את כל המקומות אשר עבדו שם הגויים את אלוהיהם על ההרים הרמים ועל הגבעות ותחת כל עץ רענן³. לנתוץ את מזבחותיהם, לשבר את מצבותם, לשרוף את אשריהם, לגדע את ססיליהם וכיוצא בזה. ביהוד מודגשת החובה לעלות לרגל אל המקום אשר יבחר יהוה⁴ כנג המסה, כנג השבועות וכתג הסוכות⁵. המלחמה עם הבמות לשם ריכוז הפולחן במקום הנבחר (ירושלים) מכצצת בכמה סדקים של הספר. שאיפותיהם של נביאי יהודה והכהנים ההולכים בעקבותיהם באו לידי גילוי בקובץ זה של חוקי הדת, וביתוד — בביאורים לחוקים הקדומים. הרוח המוסרי של הנבואה בולט ביתר עוז באותן הפרשיות, שבהן הורצו הדינים שבין אדם לחברו. בשום ספר חוקים שבעולם לא הונשם השויון החברתי בדינים מעשיים כמו בספר-חוקים זה. לעולם לא לבשה השאיפה למשטר צבורי מוסרי צורות ממשיות כאלו. יסוד ושורש הצבור — טובת הכל באין יוצא מן הכלל. מכאן — חובת התקף והעשיר לדרוש טובת החלש והדל; לא זה בלבד שנאסר באיסור חמור כל מין עושק כלכלי (הלואה ברבית, עבדות עולם, הלנת שכר שכיר), אלא חובה היא להמתיק ככל האפשר את התוצאות המוכרות של

¹ דברים כ"ח-כ"ט. במקומות אחרים בולט הרמיון שבין תוכחת משה ובין נבואות ירמיהו אפילו בסגנון ובציורים, יש להשוות, למשל, את הכתובים המובאים למעלה (678) מירמיהו ה', פ"ו אל הכתובים הללו מ"דברים" כ"ח, פ"ט: "ישא יהוה עליך גוי... אשר לא תסמע לשוננו... זחצר לך ככל שערך, עד רדת חופותיך הנבותות והבצורות, אשר אתה בופת בקץ גוי. כאן נראה בחוש את המקור ההרש של ביאור הנביאים לחוקי משנה תורה.

² דברים י"ב; וע"י שם י"ג; פ"ג, ב"ד, י"ד, כ"ד-כ"ה.

חוסר שוויון בחברה. לפיכך נקבעו דינים מיוחדים, המחייבים את עובד האדמה לתת חלק מקציר השנה או מן האסיף לעניים, לשמט פעם בשבע שנים את החובות ובכלל לתמוך ביד. האח העניי. אין זאת. צדקה גדולה, אלא קביעת דיני שלי ושליך מטעם המדינה לשם המתקת חוסר-השויון. ושעמי המצוות יוכיחו: כי לא יחדל אביון מקרב הארץ, על כן אנכי מצוך לאמר, פתח תפתח את ירך לאחריך, לעניך ולאביוןך בארצך; כי תשלחנו ואת העבד העברי לאחר שש שנים) חפשי מעמך לא תשלחנו ריקם, הענק תעניק לו מצאנך ומגרנך ומיקבך, וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויסדך יהוה אלהיך. על השופטים והשופטים לשפוט את העם בצדק, בלי משוא פנים, ולהתרחק אפילו מאבך שוחד: צדק צדק תרדוף; לא תסניר עבד אל אדוניו, אשר ינצל אליך מעם אדוניו. אסור לקצץ או להלין שכר פועל: ביומו חתן שכרו ולא תבוא עליו השמש, כי עני הוא ואליו הוא נושא את נפשו, ביחוד רבה חמלת מפרשי החוקים. לגר, ליתום ולא למנהי. ההנחות הקרקעיות הנזכרות למעלה נקבעו ביחוד לטובת הסונים הללו של מחוסרי חסות.

בעיקרים המוסריים הנעלים הללו כרוכה הדעה הלאומית של הנבואה — יעודו של עם ישראל להוציא אל הפועל את רעיון הקדושה, ואת אומרת השלימות המוסרית, מכאן רעיון, אתה בחרתנו: עם קדוש אתה ליהוה אלהיך. כך בחר יהוה אלהיך להיות לו לעם סנולה מכל העמים אשר על פני האדמה; לא מרובכם מכל העמים חשק יהוה בכם ויבחר בכם — כי אתם המעט מכל העמים — כי מאהבת יהוה אתכם¹, כל נעורי העם הנבחר מעידים על כך, ומיטב הפרשיות של ספר משנה תורה מוקדשות להאיר את הצד הרוחני של תהלת דברי ימי ישראל², היסוד האישי-המוסרי מעורה כאן ביסוד הלאומי, השתלמות היחיד מיועדת להועיל לכלל הכולל, לאומה, לנצח ישראל, דרך המוסר דרך החיים היא לעם ולמדינה: ראה, נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע, שיטה זו של התנהגות, שקיום האומה תלוי בה, אינה סתם הלכתא למשיחא, אלא מיוסדת היא על רגש שבלב, על צו מוסרי הטמון בנפש האדם: המצוה הזאת אשר אנכי מצוך היום — אומר המדריך לעם — לא נפלאה היא ממך ולא רחוקה היא; לא בשמים היא, לאמר מי יעלה לנו השמימה, ויקחה לנו וישמיענו אותה ונעשנה, ולא מעבר לים היא לאמר, מי יעבר לנו אל עבר הים, ויקחה לנו וישמיענו אותה ונעשנה; כי קרוב אליך הדבר מאד,

¹ דברים, פרקים טו, טז, כ"ג (טז-כ"א), כ"ד (י"ב-כ"ב) ועוד.

² שם ז', ו'-ה: ע"ד העם הקדוש מדובר גם כ"ג, י"ב, כ"א, ט' ועוד.

³ שם פרקים א'-י"א.

בפיך ובלבבך לעשותו¹. ואילו עבירה על צו זה נוררת אחריה בדרך הטבע חורבן העם והמדינה. ושוב מפרש החוק מדבר בצורת נבואה עיד הנולה, שכבר נענש בה חלק מישראל על עברו ברית אלהים. מרמו הוא בדברים ברורים, כי גולי מלכות ישראל יוכלו לשוב אם יפנה העם לאלהים בכל לבו: ושב יהוה אלהיך את שבותך ורחמך, ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך יהוה אלהיך שמה; אם יהיה נדחך בקצה השמים משם יקבצך יהוה אלהיך ומשם יקחך². הרמזים היו ברורים, דמיון הנבואה הקדומה אל המציאות הקרובה היה בולט כל צרכו.

ואמנם כשקרא יאשיה את המנלה שהובאה מבית המקדש נודעו עכשיו הבין בבירור עד כמה סר עם יהודה ממצות התורה הקדומה של משה. נדהם היה לשמוע מאדון הנביאים בשם יהוה אותם הדברים שנאמרו עיי הנביאים. באבדן מלכות ישראל ובירידת יהודה ראה המלך תחלת התנשמותם של האיומים והקללות, שנמנו בספר הקדום, ומתירא היה פן יבואו בקרוב גם שאר המכות המיועדות בתוכחת משה לבני מרי. בדאגה רבה שלח יאשיהו את שפן חלקיהו ושאר מקורביו אל חולדה הנביאה, שהיתה ידועה כצופת עתידות. השליחים שאלו את הנביאה בשם המלך, אם נגזר מאלהים לשלוח בקרוב פורענות על הארץ בחטאות יושביה שסרו מן התורה הנתונה מיהוה עיי משה. הנביאה השיבה, כי אלהים נמר אומר להביא רעה על עם יהודה מפני חטאיו, אבל מכיון שהמלך יאשיהו חזר בתשובה לא תבוא הפורענות בימיו. נבואה זו הרגיעה לב המלך ומיד אסף את זקני העם מירושלים ומערי המדינה אל בית המקדש ושם עלה על העמוד, והכהנים והנביאים מסביב לו, וקרא באזני העם את הספר שנתנלה, והשביע את כל הנמצאים לקיים את כל חוקי האלהים הנאמרים בספר. אחר כך התחיל להשמיד בקנאה רבה את כלאי הפולחן ואת העבודה הזרה למיניה. המובחות, הפסילים והמקדשים של האלילים נתצו, האשרה הוצאה מבית המקדש ונשרפה מחוץ לעיר, על יד נחל קדרון. מרכבת אלהי השמש הרתומה לסוסים, שעמדה במבוא בית המקדש, נסתלקה. הבמות, שנבנו ליהוה בנבעות הסמוכות לירושלים ובערי המדינה, נתבטלו, וכהנים הובאו לירושלים לעבוד בכית המקדש עבודת הלויים, הכמרים והקדשות, המכשפים והידעונים גורשו מן הארץ. יאשיה עקר את העבודה הזרה מן השורש והגדיל בזה לעשות מחזקה, אפילו לערי הנבול של מלכות ישראל שעברה שלח את ידו והחריב בבית אל את המקדש הישן שבו נשתמר פולחן שחציו ישראלי וחציו אשורי.

¹ דברים ל, יא-כ.

² שם שם, נ-ד.

במצות המלך חננו בירושלים את הפסח ברוב עם ובמעמד עולי רגל מן הגבולין, הכל ככתוב בספר הנמצא בבית המקדש. הפעם לא היתה חגיגה זו, חג המצות בלבד, חג הכפריים לכבוד בכורי האביב, אלא חג היסטורי, זכר ליציאת ישראל ממצרים והיוחס לעם. החג העממי נהפך ללאומי והיסטורי, הכל לפי רוח החוקים שבספר הנמצא.

ירמיהו הנביא השתתף בלי ספק בפועל בפרסום הספר, שבו היבעו דעותיו בבהירות יחרה. הדבר נראה מפרק י"א בספר ירמיהו, שבו הנביא קורא את איש יהודה ויושבי ירושלים לשמוע בקול דברי הברית, היא הברית שבין אלהים לעמו. אלהים אומר לנביא: קרא את כל הדברים האלה בערי יהודה ובחוצות ירושלים לאמר: שמעו את דברי הברית הזאת ועשיתם אותם... ארור האיש אשר לא ישמע את דברי הברית... זאת אומרת, כי ירמיהו בעצמו היה אחד המטיפים, שקראו בפומבי את תורת־משה החדשה, בערי יהודה ובחוצות ירושלים.

כך נתחדשו החוקים הדתיים ברוח הלאומי מתחת להגל החזרת התורה ליושנה. זהו התקון הראשון שנעשה בתוקף ספר קדוש, שבו החוקים מעורים בהדרגה נביאית. ספר זה, שנתפרסם בימי יאשיהו, נכנס אחר־כך לתוך חמשת חומשי תורה במלואים חדשים. ונקרא שמו בישראל, משנה תורה, לפי שבו נשנות בתוספת נמוקים כמה תורות ומצוות הנאמרות בשאר ספרי התורה בצורת גזרות. חלק מן התורה, שהיה עד כאן בתוך מעי הכהנים והסופרים, הוצא מנזר המקדש ונתפרסם בסגנון נביאי מושך את הלב ושוה לכל נפש. דעות הנביאים לבשר צורה ממשית בכמה חוקים דתיים, מוסריים וחברתיים, שהם הם תוכן ספר משנה תורה, בזה הונח היסוד לאותו שלטון החוק או התורה, לשעבוד העם אל הספר, שהיא תכונה מובהקת בדברי ימי ישראל בדורות הבאים.

§ 69. ירידת אשור והמלחמה עם מצרים.

בינתיים הלכה ממלכת אשור, שרתי בקדם, הלוך וירוד. גליל אחרי גליל הלכו ונקרעו מן הממלכה הגדולה, ביחוד אחרי מות מלכה התקיף האחרון, אשורבניסל (אסנפר, שנת 626). מדי פרקה עול אשור בימי מלכה הנכור קיאכמר. בבל עמדה ברשות עצמה ע"י מעשי נבורתו של נבו סלאסר, שהיה מתחלה שר צבא אשורי ואחר־כך יסד בית־מלכות כשדי חדש בעיר בבל (625—605). מלכי אשור האחרונים לא עצרו כח להפסיק את התפרדות הממלכה הרחבה לחוליותיה. עיר המלוכה נינוה כבר סנה הודה וזויה ושוב לא יכלה לחוקק

חוקים למלכים ולעמים, מנדות חדקל עד גדות הנילוס. ברפיון זה של הממשלה האכירה השתמש גם יאשיהו מלך יהודה וספח לממלכתו כמה נלילות ממלכות ישראל שעברה. שנהפכה למדינה אשורית. שלטונם של נציבי אשור רפוי היה מאד בפנה נדחת זו, הרחוקה מן המרכז, ויאשיהו לכד כמה מ.ערי ישראל. בלי טורח מרובה. כבר נאמר למעלה, כי תקון הפולחן נתפשט גם על בית אל, עיר-הקודש הקדומה של מלכות ישראל, שנמצאה סמוך לנבול יהודה. ספר דברי הימים מספר, כי מלך יהודה איבד את הפולחן האלילי למחצה בכל ערי מנשה ואפרים ועד נפתלי, שבהן ישבו הכותים, או השומרונים. יאשיהו רשאי היה כעת להעלות על דעתו דבר תקומת ממלכת ישראל בנבולותיו הקדומים, תחית מלכותו של דוד.

תקומה כזאת היתה משאת נפשם של הנביאים. אחת מנבואות ירמיהו, הנוגעות עד הלב ביותר, מוקדשת להתחברות האחים האובדים, שבאו לירושלים מבית אל ומשומרון: כה אמר יהוה: ... עוד אבנך ונבנית, בתולת ישראל, עוד תטעי כרמים בהרי שומרון... כי יש יום קראו נוצרים בהר אפרים: קומו ונעלה ציון אל יהוה אלהינו. ירדת אשור נותנת בלב הנביא את התקוה, כי גם בני בניהם של גולי שומרון הנדחים שם ישובו מ.ארץ-צפון הרחוקה ויתקבצו. מירכתי ארץ להררי ציון. קול ברמה נשמע, נהי בכי תמרורים: רחל (אם כל בני אפרים) מבכה על בניה, מאנה להנחם; כה אמר יהוה: מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה, כי יש שכר לפעולתך ושבנו (בניך) מארץ אויב, ויש תקוה לאחריהך ושבנו בנינו לנבולם. התאחדות ישראל ויהודה תבוא עי התקון הרתי של יאשיהו. הנה ימים באים, נאום יהוה, וכרתי את בית ישראל ואת בית יהודה ברית חדשה, לא כברית אשר כרתי את אבותם ביום החויקי בידם להוציאם מארץ מצרים... כי זאת הברית אשר אכרות את בית ישראל: נתתי את תורתי בקרבם ועל לבם אכתבנה.

אבל תקוותיהם של המלך והנביאים לתחיה מדינית והתאחדות האומה לא נתקיימו. בשאיפתו לספוח נלילות הצפון נתקל בהתנגדות מצד ממלכה שהיתה עד כאן בעלת ברית יהודה—מצד מצרים. מצרים שנתחזקה בימי המלך פסמטיך החליפה את מלחמת המגן שלה כלפי אשור במלחמת תגרה והשתדלה לרכוש את סוריא, שהיתה בימים מקדם נליל מצרי, בנו של פסמטיך, פרעה נכה השני (610—594). שצפה כי אשור תחרב בקרוב, בקש לקחת בורוע את חלקו בירושת הממלכה האדירה המתפוררת ויצא בצבא רב אל נהר סרת. דרכם של המצרים עברה בנלילות הקודמים של מלכות ישראל, שיאשיהו תפס אותן זה מקרוב, ויאשיהו החליט להתנגד לתנועת המצרים כי חשש, שמא ירצו המצרים,

לאחר שיכבשו את הארצות הסוריות, ליטול גם את שומרון ואחר-כך יבקשו לשעבד גם את יהודה, שהיתה מקודם למס לאשור. מלך יהודה השליך על אלהים יהבו ויצא בנדוד צנא לקראת פרעה נכה ונדר את דרכו על יד מנדו, סמוך להר הכרמל. לשוא הפציר בו פרעה נכה להרפות ממנו, שהרי לא על יהודה הוא הולך למלחמה אלא על אשור. יאשיהו לא נעתר. נערך קרב ובני יהודה הוכו ויאשיהו בעצמו נפצע ומת (608)¹. עבדי המלך העבירוהו מיד לירושלים. יושבי העיר יצאו לקראת נוסת מלכם המת בבני ואבל. לפי המסופר, בדברי הימים היבר ירמיהו הנביא קינה על מות יאשיהו, שהיו משוררים אותה. בעם ימים רבים.

יאשיהו הניח אחריו שלשה בנים: אליקים, שלום ומתניה. המון העם, שרצה להנקם במצרים על מות המלך, המליך את שלום, שנטה להלחם במצרים. בעלותו על כסא המלוכה נשתנה שמו ליהואחז. אבל בני ירושלים לא היו חורין לבחור להם מלך לרצונם. תבוסת מנדו שעבדה את יהודה למצרים, לאחר נצחונו על בני יהודה המשיך פרעה נכה את דרכו לנהר פרת ולכד כמה ערים בסוריא. לכאן, לעיר רבלה, הביאו אליו את המלך החדש שנבחר ביהודה, מכיון שנבחר ע"י המפלגה הצוררת למצרים נידון המלך ע"י פרעה נכה לכף חובה, יהואחז נאסר בכבלים ונשלח למצרים ושם היה שבו. כל ימי חייו, עליו אמר ירמיהו: אל תבכו למת (יאשיהו) ואל תנודו לו, בכו בכה להולך (יהואחז). כי לא ישוב עוד וראה את ארץ מולדתו². במקום יהואחז המליך פרעה נכה בירושלים את אחיו הבכור את אליקים, שהתחייב להיות עבד נאמן למצרים (607), ושמו נשתנה ליהויקים³. מלך מצרים שם על מצרים מס כבד לעונש על המרי במנדו, ויהויקים נגש את המס מאת העם בכל חוקף.

¹ הירודוט מוזכר בהיסטוריה שלו (ב, קניס) נצחון פרעה נכה על המצריים סמוך למנדול, יש לשער, שיסוד המסור הזה היא המסורת ע"ד המלחמה עם מלך יהודה על יד מנדו.
² ירמיהו כ"ב, י"ג, ובכתוב המסוך: מכה אמר יהוה אל שלום בן יאשיהו מלך יהודה המולך תחת יאשיהו אביו: אשר יצא מן המקום הזה לא ישוב שם עוד⁴ - סכאן ראה כי שלום הוא יהואחז.

³ נהגים היו לקרוא למלך בעלותו על כסא המלוכה שם חדש בתוספת חלק משם הקודש יהוה (יה או יהו) בתחלת השם החדש או בסופו, לפיכך נקרא בכורו של יאשיהו אליקים בשם יהויקים, שלום נקרא יהואחז, ומתניה שכבר נמצא שם הקודש בשמו נקרא צדקיהו, ויש שהיו נוטלים מן המלך לאחר זמן תוספת-כבוד זו שבשמו, למשל, אחז הרשע שבסקרא הנקרא בכתובות האשוריות יהואחז, וכן גם מנשה ואמון, שחלבו בדרכי אחז, לא נשתררה במקרא תוספת קודש בשמותיהם.

פרק שני.

שלטון בבל וחורבן מלכות יהודה.

608. יהויקים הכסף למצרים; ירמיהו (607—604).

חבוסת מגדו ושלטון מצרים בסוריא ובארץ ישראל עכרו את רוח בני יהודה. העם שכמעט פרק מעליו עול אשור לא פלל, כי נכון לו עול חדש של מצרים. לאחר ששב לעצמותו הלאומית בימי יאשיהו קוה גם לחירות מדינית. באמונה שלימה האמין למה שנאמר בספר משנה תורה, כי יהוה יגן על עמו הנאמן בפני כל צרה ומצוקה. והנה דוקא המלך החסיד יאשיהו, הקנא לעבודת יהוה והמקשיב אל דברי הנביאים, נפל חלל במלחמת החירות בשעה שהתחיל במעשה רב: לספח את אדמת מלכות ישראל ההרוסה אל מלכות יהודה. המאורעות הללו עוררו נסינה רוחנית ומדינית בקרב העם, וביחוד בין בני מרום עם הארץ, שעדיין לא חלפו בהם המנמות של ימי מנשה להשפיק בילדי נכרים. שוב נייער הרעיון: שמא ראוי לה ליהודה הקטנה שתחדל מלשחות כנגד זרם העולם ושתסתגל גם בחייה הפנימיים אל מנהג המדינות המולכות בכפה? כשם שצריך היה לפנים מפני דרכי שלום להקמות אל התרבות האשורית, כך יש מעכשיו לקבל מרצון חוקת מצרים. בדעה זו החזיק המלך החדש יהויקים.

יהויקים לא חיבב את התקונים של אביו. מטבעו לא נטה אחרי החומרות המוסריות והדתיות של תורת הנביאים, שצמצמה חירותו של המלך בעסקי השלטון. ליהויקים מזור היה טפוס המלך הצדיק והענותן, בעל בעמיו. אוהב היה חיי שעשועים, שלטון בלי מצרים, פולחן נאה והדר. יהויקים השתמש בירידת הרוח הלאומי וביטל את הוקי-הריכוז החמורים והתיר שוב את הבמות המקומיות בארץ. שוב קמו בירושלים ובערי המדינה מזבחות בעלי פסל ותמונה, שוב הורכבו בעבודת יהוה הטהורה כלאי עבודה זרה. מקום חשוב תפס בימים ההם הפולחן הבבלי-מצרי של מלכת השמים (ירמיהו ז', י"ח; מ"ד, י"ז—י"ט) — מוינת עשתר ואויות, שהיו הנשים מעריצות אותה ביחוד. בעמקי הממשלה נברה ההפקרות. בתחלת ימי מלכותו שקד יהויקים ביותר על נבית המס ששם פרעה נכה על הארץ. יהויקים בקש להיות פרעה עריץ ליהודה. בשנות המצוקה הללו

בנה לעצמו ארמון חדש בירושלים והעביד את אחיו בני יהודה בפרך, ושריו ראו ממנו ועשו כן גם הם. בני מרום עם הארץ בירושלים שאננים היו, כבני מעמדם בשומרון לפנים, ולא ראו את הסער המתחולל.

כלפי נסינה זו של בני מרום עם הארץ נלחמו בלי הרף באי-כח הדימוי-קרטיה הלאומית. הנביאים וסיעתם, הנביאים, וירמיה בראשם, הוכיחו על פניהם את המלך והשרים וכל המשפיקים בילדי נכרים, נילו ברבים את מעשיהם הרעים, איימו עליהם בעונש מן השמים וקראו לתשובה. גבורי האמת והצדק נוסרו קשה על דבריהם הנועזים: היו אוסרים אותם בכלא, מגרשים וגם הורגים בהם. אחד הנביאים, אוריה, התנבא בתחלת ימי מלכות יהויקים וניבא הורבן למדינה, אם לא יחזרו המלך והעם בתשובה, כשנודע ליהויקים דבר נבואות-המרד צוה לתפוס את אוריה. אבל הנביא ברח בינתים למצרים. אז שלח יהויקים למצרים אחד משריו, והלה מצא את הבורח בסיוע ממשלת מצרים והביא אותו לירושלים. יהויקים צוה להרוג את אוריה ולהשליך את גופתו אל קברות עם הארץ (ירמיה כ"ז, כ"א ואילך).

ביחוד סיכן בעצמו הנביא ירמיהו, זה המליץ הנדול, שלב העם דיבר מתוך נרונו. בימי יאשיהו, כשהיה השלטון בידי המפלגה הלאומית, היה ירמיהו אחד המצודדים הקנאים של הממשלה. אבל בימי ממשלת יהויקים קם בראש מתנגדי הממשלה. במשאותיו הפומביים הוכיח ליהויקים את עריצותו על פניו והקביל אותו לעומת אביו המנוח לננותו: "הוי בונה ביתו בלא צדק ועליותיו בלא משפט, ברעהו יעבד חנם ופעלו לא יתן לו; האומר: אבנה לי בית מדות ועליות מְרֻחִים וקרע לו חלוני וספון בארו ומשוה בששר; התמלך כי אתה מתחרה באחוזי? אביך הלא אכל ושתה, ועשה משפט וצדקה... דן דין עני ואביון - או טוב... כי אין עיניך ולבך כי אם על בצעך, ועל דם הנקי לשפוך ועל העושק ועל המרוצה לעשות; לכן כה אמר יהוה אל יהויקים בן יאשיהו מלך יהודה: לא יספרו לו הוי אחי!... הוי אדון והוי הודו! קבורת חמור יקבר, סחוב והשלך מהלאה לשערי ירושלים" (ירמיהו כ"ב, י"ג-י"ט).

מי שהעז לננות את המלך העריץ בדברים קשים כאלה לא היה מסוגל לכסות גם על חטאות הקהל, על השקר שבדת הכהנים ועל הזיוף שבחבת הארץ. בלי רחם הרעים במדברותיו על אותם הצבועים, שכיסו על מעשיהם העכורים בחסידות חיצונית והבטיחו באמונת אומן, כי יהוה יגן על ירושלים למען מקדשו שבתוכה. לאנשים הללו אמר ירמיהו בשם יהוה: "אל תבטחו לכם אל דברי

¹ כך היא גירסת תרגום השבעים: אחז במקום ארז שבנוסח המסורתי שלנו. בקצת נוסחאות קדומים של התרגום היוני נאמר במקום זה: אחאב (מלך ישראל).

השקר לאמר: היכל יהוה, היכל יהוה!... הננוב, רצוח ונאוף והשבע לשקר, וקטר לבעל והלך אחרי אלהים אחרים, ובאתם ועמדתם לפני בנית הזה ואמרתם נצלנו! המערת פריצים היה הבית הזה, אשר נקרא שמי עליו?... כי לכו נא אל מקומי אשר בשילו, אשר שכנתי שמי שם בראשונה, וראו את אשר עשיתי לו מפני רעת עמי ישראל ועתה יען עשותכם את כל המעשים האלה... ועשיתי לבית אשר אתם בוטחים בו כאשר עשיתי לשילו; והשלכתי אתכם מעל פני, כאשר השלכתי את כל אחיכם, את כל זרע אפרים! ירמיהו ז', א'—טו ועי' כ"ו, ב' ואילך).

סעם אחת, לאחר שירמיה נשא משא כזה בחצר בית המקדש, התמרמרו שומעיו על הלול הקודש שבדבריו ועל החרידו את העם. הכהנים ונביאי השקר אפסוהו וקראו בקול: מות תמותו מדוע נבית בשם יהוה לאמר: כשילו יהיה הבית הזה, והעיר הזאת תחרב מאין יושב? וי. לפני שער בית המקדש נתאסף קהל רב, ולקול השאון מהרו שרי הצבא לבוא ובתוכם אחיקם, בנו של שפן הסופר, שהשתתף בתקונו של יאשיהו. זקני העם ישבו לשפוט את הנביא. שמרד במלכות בדבריו, וכשדרשו הכהנים ונביאי השקר, כי ידונו את ירמיהו למיתה על דברימרדות שלו, פנה ירמיהו לשרים ולעם בדברים הנועזים: יהוה שלחני להנבא את כל הדברים אשר שמעתם; היטיבו דרכיכם ומעלליכם ושמעו בקול יהוה, וינחם אל הרעה אשר דבר אליכם. ואני הנני בידכם, עשו לי כטוב וכישר בעיניכם, אך ידוע חדעו כי אם ממתים אתם אותי, כי דם נקי אתם נותנים עליכם. קצת מן הזקנים השופטים הזכירו לעם, כי גם בדורות הקודמים זכאים היו הנביאים להוכיח ולאיים בשם יהוה בלי מפריע; למשל: מיכה המורשתי היה נבא בימי חזקיהו מלך יהודה ויאמר: ציון שדה תחרש וירושלים עיים תהיה והר הבית לבמות יערי. ירמיהו יצא זכאי בדינו. ביחוד היתה אתו יד אחיקם בן שפן, לבלתי תת אותו ביד העם להמיתו. אבל לא לאורך ימים ניצל ועוד נכונה לו לנביא בעל-הנפש מחלוקת קשה עם בעלי השלטון.

61 8. המלחמה עם בבל. יהויכין בשבי (604—597).

בשנים הראשונות למלכות יהויקים נתפרדה ממלכת אשור לחלוטין. המדיים והבבליים (המלכים קיאכסר ונבו־פלאסר) החריבו לאחר מצור של שלש שנים את העיר המעטירה נינוה (606). הממלכה שאיבדה את מלכות ישראל הצפונית

¹ יחס הספור הזה (ירמיה כ"ו) לנבואת ירמיה הנ"ל מוכח מן הנבואה הנוכרת בעצם

הספור (כ"ו, ו'), ובתחלתו נקבע גם הופן: בראשית מלכות יהויקים.

ושלחה ידה במלכות יהודה הרומית נפלה בנופלים. עיר המלוכה של המלכים הגדולים, שלשם הביאו את מטיהם מושלי אסיה המשוועבדים. היתה לעיים. נתאמת עיקר העיקרים של הנבואה הישראלית: לא בחיל ולא בכח כי אם ברוח. משפט זה של ההיסטוריה עורר רוחם של שני נביאים ואחד מהם. נחום האלקושי, מביע בדברים נמרצים אלה את רגשות המאמינים כששמעו כי נינוה נפלה:

הוי עיר דמים! כולה — כחש, פרק מלאה, לא ימיש טרף; קול שוט וקול רעש אופן וסוס דוהר ומרכבה מרקדה; פרש מעלה, ולהב חרב, וברק חנית... המוכרת גויים בוגניה... והראיתי גויים מערך ומטלכות קלונך... והיה כל ראיך ירוד סמך ואמר: שרדה נינוה! מי ינוד לה? מאין אבקש מנחמים לך?... אין כהה לשכרך, נחלה מכתך; כל שומעי שמעך תקעו כף עליך, כי על מי לא עברה רעתך תמיד? (נחום, פרק ג).

קול ענות ששון נשמע מגרונו של הנביא על העריצות שנפלה. נתנקמו דמיהם ויסוריהם של הרורות העשוקים, נתפוצץ, פטיש כל הארץ, שהיה מכה את יהודה. והנביא נחום ראה בחונו יום שכולו טוב: הגה על ההרים רגלי מבשר, משמיע שלום; חני, יהודה, חניך, שלמי נדריך, כי לא יוסיף עוד לעבור בך בליעל, כולו נכרתי. והנביא המקוה לטוב לא ראה, כי השמים, שזה עתה טהרו, התקדרו עבים חדשים. לא עברו ימים מועטים וצל הגין הטורף החדש — בבל — החשיך את עולמה של יהודה.

נביא אחר בדור ההוא הרגיש קרבתו של הטורף החדש. הגני מקים — אומר הנביא חבקוק בשם אלהים — את הכשדים, הגוי המר והנמחר, ההולך למרחבי ארץ לרשת משכנות לא לו; איום ונורא הוא... וקלו מנמרים סוסיו, וחדו מזאבי ערב; ופרשיו מרחוק יבואו, יעופו כנשר חש לאכול... והוא במלכים יתקלם, ורוונים משחק לו; הוא לכל מבצר ישחק, ויצבור עפר וילכדהי (חבקוק א', ד-י). למראה הפורענות החדשה הממשמשת ובאה חבקוק סונה לאלהים בבקשה שיש עמה סחאה: למה תביט בוגדים, תחריש בבלע רשע צדיק ממנו? ותעשה אדם כדני הים: כלו בחכה הועלה... (שם א', יג-טו). בטענה זו נשמעת נעימה חדשה: המלח ספק בצדק שבמשפט ההיסטוריה, בשכל שבמשטר העולם, שבו התקיף בולע את החלש. ספק כזה צף ועלה בעל כרחו בתקופה שיהודה נפלה בה מן הפח אל הפחת. מבבל משמש ובא נחשול גדול, העתיד לבלוע את יהודה.

מנצחי אשור חלקו ביניהם את הממלכה הגדולה: המדיים קבלו את הגלילות

1 בכפר אלקוש, מצפון לחורבות נציכין, היו מראים עוד בסאה המין את קברו של נחום הנביא, מסערים, כי נחום מנולי שוסרון היה וישב בנינוה.

הצפוניים והמזרחיים, ובכל — את ארם נהרים הדרומית. ככל החדשה ראתה עצמה כיורשת סוריא, שנלכדה זה לא כבר בידי מצרים, ומלחמת שתי הממלכות מוכרחת היתה לבוא. בימים ההם מת נבוכדנאצר מלך בבל ועל כסאו ישב בנו אישיהמלחמה נבוכדנאצר השני, או נבוכדראצר¹. נבוכדנאצר הוליק את צבאותיו מסוריא לנהר פרת. על יד העיר כרכמיש, במעלה נהר פרת, נערך קרב מכריע בין הבבליים והמצריים. המצריים הוכו מכה רבה ומוכרחים היו להניח את סוריא לכובשים החדשים (604).

יחד עם סוריא צריכה היתה גם יהודה, שלא היתה אלא חלק מן הפרו- ביניציה הסורית-כנענית, לקבל עליה עול מלכות בבל. בשדוד המערכת המדינית לא היתה מצרים איפוא אלא חוליא מתוכת בין אשור ובבל. בבל התכוננה ליעשות לממלכה צבאית מושלת בכפה בארץ הקדם וכולעת כל המלכויות שבדרכה כבלוע דג גדול את דגי הרקק. אולם יהודה, שהיתה בזמן האחרון משועבדת למצרים שעבוד עראי בלבד, לא יכלה להשלים עם השעבוד התדיר לבלב הצפוי לה. בירושלים קמה מפלגת קנאים, שדרשו להתנגד לכובש הבבלי בזרוע. למפלגה זו נטה גם הצר המלכות בירושלים, שקוה לעזרת מצרים במלחמה עם בבל. אבל ירמיהו וסיעתו, שראו את הנולד, לא הסכימו לקנאות זו של רנש העלבון הלאומי. מראש צפו, כי המלחמה עם בבל האדירה עלולה להמיט שואה על יהודה, כמו שנחרבה שומרון במלחמתה עם אשור; ואילו כניעה לפני המנצח עלולה להציל את המדינה, אמנם במצב כסוף ומשועבד. הנביאים נאמנים היו לרעיונם העיקרי והוקירו ביחוד את העצמיות הפנימית, את חירות ההתפתחות הרוחנית. יש להתנגד בכל תוקף להתפשטות התרבות הזרה בחיים הפנימיים של העם, יש לנרוד בפני ההשפעות הזרות המסרסות את הטמוס הלאומי, אבל אין לסכן עצם קיומו של העם כדי להצילו משעבוד מדיני חיצוני. חוץ מזה ראו הנביאים, יוצרי שיטת ההכרח המוסרי בדברי ימי עולם, בנצחונותיה של בבל מדרגה של התפתחות היסטורית שננורה מלמעלה, שיש לשים אליה לב אבל אי אפשר להלוך כנגדה. לסיכך השב ירמיהו הנביא את מלחמת כרכמיש לחותכת גורל מצרים ושאר ארצות הקדם² ודיבר על לב הממשלה והעם של יהודה

¹ הכתיב, נבוכדראצר, הקרוב לצורה האשורית: נבו-כדר-אקר, מצוי בדברי נביאי הרוח ירמיהו ויחזקאל יותר מן הכתיב, נבוכדנאצר, הרגיל בספרי המקרא המאוחרים. דברי הימים ו-דניאל ועל פיהם בתלמוד ובפדרש.

² פרק מ"ז שבספר ירמיהו. המכיל כלי ספק בדברי ירמיהו עצמו (שלא ברעת וילהיוון), מתאים בד בבד עם פרק כ"ה, שם בו נסמן זמן חיבורו: "בשנה הרביעית ליהויקים, היא השנה הראשונה לנבוכדראצר".

להשלים עם שלמון בבל ולא להתנגד לנבוכדנאצר, זה מטה הזעם ביד יהוה, לבלי להרע את המצב ביותר. ירמיהו ניבא, כי במקרה מלחמה תחרב ירושלים בידי הבבליים כמו שנחרבה שומרון בידי האשוריים.

בינתיים הלך חיל נבוכדנאצר מסוריא הנכבשה הלך ונסוע מערבה, הלך והתקרב ליהודה. החרדה בירושלים נתנברה מיום ליום. לקדם את פני הרעה נקבעה תענית צבור ותפלה במקדש באחד מימי חודש כסלו. ירמיהו בקש להשתמש בהודמנות זו כדי לעשות פרסום לרעיונו וצוה לתלמידו ברוך בן נריה להעלות על הכתב את כל דברי-נבואתו שניבא במשך עשרים ושלוש שנים, מימי יאשיהו עד הימים האחרונים, ולקרוא אותם באזני הקהל ביום הצום. מובטח היה לו לירמיהו, כי העם ישוה את נבואותיו הקודמות שנתקיימו אל נבואותיו של עכשיו ויזכה באמתותן. ביום הצום, כשנתאספו יושבי ירושלים לבית המקדש, בא ברוך לשם וקרא בקול את דברי הנבואה של ירמיהו. סוף דבריו של ירמיהו, כי שלמון בבל מוכרח לבוא, עורר תרעומת בקרב הקהל. כשנדע הדבר לשרי המלך בקשו את ברוך לשוב ולקרוא את המגלה באזניהם. וכשמעם את הכתוב במגלה נודעו ומהירו לספר את הדבר למלך יהויקים. המלך בקש לקרוא לפניו את המגלה. במעמד שריו ועבדיו ישב המלך ושמע במנוחה את מקרא המגלה. הדבר היה בחורף ולפני המלך היתה האה מצוערת. לאחר קריאת כל יריעה חתך אותה יהויקים מן המגלה חתוך, והשלך אל האש אשר על האה עד תום כל המגלה. בזה הביע יהויקים את שאט-נפשו לנבואות המדיניות של ירמיהו, ומיד צוה להביא אליו את ירמיהו וברוך, אבל אוהביהם החביאום ועבדי המלך לא יכלו למצוא אותם (ירמיהו ס"ז).

לא עברו ימים מועטים והמלך, ששמע את איומי הנביא במנוחה גמורה, נבהל לשמועה כי חיל בבל הולך וקרב לירושלים. מצדדי המלחמה נוכחו בקוצר ידם. וגם התקוה לעזרת מצרים נכזבה. יהויקים לא רצה כי יבוא האויב עד שערי ירושלים ונכנע לנבוכדנאצר (602). ויהודה היתה לבבל למס.

שלוש שנים שילם יהויקים מס לנבוכדנאצר, ואחר כך סירב לשלם. כנראה, קוה יהויקים לקשר כללי של העמים על הכובש הבבלי ולרפיון כחו, אבל חשב וטעה. לא זה בלבד, שלא הוסר העול מעל יהודה, אלא עוד באה שואה נוראה על הארץ. לאחר שכבש נבוכדנאצר את העממים שבשכנותה של מלכות יהודה, מואב ועמון, שלח אותם ליהודה להחריב את ערי הגבול, ובעצמו התכונן לעלות לשם בצבא רב לאחר שיכלה את שאר מלחמותיו.

1 מה שסופר בדברי הימים ב', ל"ו, ו': עליו (על יהויקים) עלה נבוכדנאצר סלך בבל ויאמר: בנחשתים להוליכו בבלתי, אין לו שורש לא כספר מלכים הקדום ולא בספריהם של נביאי הדור ההוא.

בימי-צרה אלה מת המלך יהויקים. בני ירושלים המליכו במקומו את יהויכין או יכניה בנו. והוא בן שמונה עשרה (597). בשמו שלמה אמו נחושתא והכל היה כבימי יהויקים. אבל מלכות זו ארכה רק שלשה חדשים. נבוכדנאצר עם חילו העצום עלה על יהודה. לכד כמה ערים וקרב עד לירושלים כדי לשים עליה מצור. כשהתחיל המצור נוכחו בני ירושלים, כי העיר לא תחזיק מעמד בפני חוקף הבבלים. יהויכין ואמו ורבי המלוכה יצאו מירושלים ובאו למחנה בכל להכנע בפני נבוכדנאצר ולשכך את כעסו. אבל הכובש הנאותן לא נעתר. את יהויכין ואמו לקח שבי ושלה אותם לעיר בבל, ועמהם שלח כמה שרים וכהנים וחרשי-נשק. לפי המסורת הוגלו כעשרת אלפים איש. בין הגולים נמצא גם הנביא יחזקאל, ממשפחת-כהנים מיוחסת. נבוכדנאצר שלל הרבה כסף וזהב מארמון המלך ומבית המקדש. כך נתרוקנה ירושלים מגדוליה ומאוצרותיה. ביהודה המליך נבוכדנאצר את דודו של המלך השבוי, מתניה, שנשתנה שמו לצדקיהו. והמלך החדש נשבע להיות עבד נאמן לבבל.

§ 62. צדקיהו וריב המפלגות בירושלים.

נלות יהויכין ובני מרום עם הארץ היתה — כנשוי של היסטוריון אחד — הקות-דם הגונה, אלא שהקדחת לא פסקה. התסיסה ביהודה נמשכה. המכה הרבה, שהוכחה האומה ע"י נלות המלך והשרים, חרחה את המשטמה לבבל ביתר עוז. נברה המחלוקת בין מפלגת המרד ורודפי השלום מסיעתו של ירמיה. האומה הפצועה פצע אנוש נתפלגה בעל-כרח וזרעתה לשתיים: חלק אחד שאף ברנש להכות את כוח האויב אחור בכל הסכנה שבדבר, והחלק השני נכנע כלפי חוץ לכוח התקיף כדי לשמור על קיום האומה ולחשוף כוחות לעתיד. המלך צדקיהו היה ספקן ולא צלח כלל למשול במדינה בשעת-משבר זו: כל הימים היה פוסח בין מפלגת המלחמה ומפלגת השלום, בין שיטת ההתנגדות ושיטת ההכנעה. מכבר היה את הנביא ירמיהו שהטיף כי יש לשאת עול בבל באורך-רוח כדי שלא ליפול ברעה גדולה מזו. אבל בעת ובעונה אחת גושה היה המלך גם לצד הקנאים קצרי הרוח, שסוברים היו כי שלטון בבל לא יארך יותר משארך שלטון מצרים וקוו לשחרר את המדינה משעבוד ע"י מרידה. המלך לא הסה את מהלך המאורעות אלא היה כסוף להם ושימש בלי-יוצר פעם למפלגה זו ופעם לצרתה.

בימים הראשונים למלכות צדקיהו התחילה בקרב עממי ארץ ישראל תנועה של גוד לבבל. בשנת 594 באו לירושלים שליחי מואב, עמון, צור

¹ ירמיהו כ"ו וכ"ח. הציון בתחלת פרק כ"ו, בראשית ממלכת יהויקים פעות סופר היא, שהרי בסוף נ" שם נאמר בפירוש: מלאכים הבאים ירושלים אל צדקיהו. בתרגום היוני אין ציון זה כלל. ובתרגום הכורי נאמר כנכון, צדקיהו בסוף יהויקים.

וצידון והציעו למלך צדקיהו לכרות עמם ברית כדי להלחם בכובש הבבלי. ירמיהו הנביא, שבקש להזהיר את העם מפני ברית מסוכנה זו, יצא פעם אחת לפני בית המקדש בלבוש משונה: מוסרות ומוטות תלויות היו על צוארו. ירמיה הראה בזה את סמל העבדות לשליחי העמים והכריו, כי מוסרות ומוטות כאלה ישים נבוכדנאצר בצוארי המורדים בו. אחרי כן פנה ירמיהו אל צדקיהו ושריו ואמר להם, כי נוח לכני יהודה לשאת עול מלך בבל מלמרוד ולהטיט על עצמם שואה. אבל היו גם נביאים מצד המורדים. אחד מהם, חנניה בן עזור שמו, נבא בבית המקדש בשם אלהים, כי בעוד שתי שנים תשבר קרנה של בבל, המלך יהויכין ושאר הגולים ישובו — ויהודה תושע. כדי להזק את נבואתו בסמל מוחש הסיר חנניה בפני קהל ועדה את המוטה מעל צואר ירמיהו ושבר אותה באמרו: כה אמר יהוה: ככה אשבור את עול נבוכדנאצר מלך בבל בעוד שנתיים ימים מעל צואר כל הגויים. ירמיהו השיב על זאת: מוטות עץ שברת ועשית תחתיהן מוטות ברזל, כי עול ברזל נתתי על צואר כל הגויים האלה לעבוד את נבוכדנאצר מלך בבל. כנראה השפיעו אזרותיו של ירמיהו. הפעם נבר השכל הישר על הקנאות שברגש וברית-המרד כנגד בבל לא נכרתה. אף על פי כן לא נחה התסיסה ביהודה, גדולה היחה השנאה למלך בבל, שהגלה את מיטב בני ירושלים, ושלטון השכל הרודף-שלום לא האריך ימים. ביחוד חרחרו את קנאותם של בני ירושלים קרוביהם מסיעתו של יהויכין שהוגלו עמו בבבל, הגולים שהיו מתנענעים לארץ מולדתם כמהו לשחרורה וראשיהם נשאו ונתנו בסתר עם ידידיהם בירושלים עיד הכנת מרד כלפי נבוכדנאצר. לשוא התרה בגולים הנביא הצעיר יחזקאל שישב בתוכם, אף הוא מסיעתו של ירמיהו. יחזקאל דבר על לב הגולים לשאת את הגלות בלי תלונה, לא זה בלבד שבטל את תקותם לשיבה מהירה, אלא עוד נבא להם כי רבים מן הנשואים ביהודה עתידים ללכת בגולה ויהוה ירחם על עמו רק לאחר שנפוש העם חנקה עיי יסורים, אבל נולי בבל לא שמו לב לדברי יחזקאל, כשם שקנאי ירושלים לא שמעו לדברי ירמיהו. כשגודעו לירמיהו רעיונות המרד של הגולים שלח להם אגרת, שבה דבר על לבם לשבת במנוחה במקום שהגיעו לשם; בנו בתים ושבנו, ונטעו גנות ואכלו את פרין; קחו נשים והולידו בנים ובנות, וקחו לבניכם נשים ואת בנותיכם תנו לאנשים ותלדנה בנים ובנות — ורכו שם ואל תמעטו! ודרשו את שלום העיר אשר הנליתי אתכם שמה והתפללו בעדה, כי בשלומה יהיה לכם שלום... לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקוד אתכם ושבתי את שבותכם (ירמיהו כ"ט). מכתב זה עורר התמרמרות בין יהודי בבל לפי שבטל את תוהלתם. אחד מזקניהם, שם עיה הנחלמי, שלח לירושלים

מכתב אל צפניה הכהן בבקשה שלא לתת לדבר בבית המקדש, לכל איש משונע ומתנבא ולענוש את ירמיהו על אנרתו לנולי בבל. גם בירושלים התרעמו רבים על ירמיהו וקראו לו בוגד וידידו של נבוכדנאצר. גדול היה צערו של ירמיהו, שאין המרובים מבינים לרעו. אהבה רבה אהב את ארצו, וצפה, שמרידה בנבוכדנאצר תביא לידי חורבן. אבל קנאי המרד מצדם לא יכלו להשלים עם ההכנעה וחבוק-היודים. במחלוקת מרה זו שבין הרגש והשכל נבר סוף סוף הרגש. העם הצמא לחירות קסץ לתוך המלחמה בהיותו מוכן לנצחון או למות.

§ 68. המרידה וחורבן ירושלים.

בשנת 585 הניעה השעה, שבה יכלו השאיפות הנמרצות של קנאי יהודה להתגלות בפועל. מלך מצרים החדש, פרעה חפרע, בנו של פסמטיק השני, יצא למלחמה על נבוכדנאצר כדי ללכוד את סוריא. באותה שעה נלחם מלך בבל בצור וצידון, שהתנגדו לו כנואשות. בקרב עממי ארץ ישראל התחילו שוב הכנות למלחמה עם שרתי באסיא. היא בבל שלא ידעה שבעה, וכן גם ביהודה נבר רוח המרד. יהודה ומצרים נשאו ונתנו עיד ברית כנגד נבוכדנאצר, ומצרים הבטיחה עזרתה.

לאחר תשע שנים של שעבוד פסק צדקיה לשלוח מס לנבוכדנאצר ופרק עולו מעל יהודה. כשנודע למלך בבל כי יהודה פשעה בו בערה כאש חמתו. נמצא היה באותה שעה עם חילו העצום בסוריא ובצידון והתכוון להכות חיל מצרים אחור ולהכריע את המורדים בארץ ישראל. מחנה המלך נמצא בעיר רבלה שבסוריא, ומכאן שלח נבוכדנאצר צבא רב ליהודה וצוה להחריב את הארץ הפושעת. חיל בבל עלה על יהודה, לכד כמה ערים, בזו את יושביהן ולקחם שבי. כמה מיושבי ערי המדינה נמו לירושלים והגדילו את הישוב הצפוף של העיר. ירושלים הבצורה, שהרים סביב לה, נדמתה בטוהה מספר אויב ויושביה החליטו להגן עליה עד כלות כחותיהם.

בחורף שנת 587 (בעשרה בטבת) שם חיל נבוכדנאצר מצור על ירושלים ובנה מסביב לה דִּיק. בני ירושלים הודיינו. העשירים שחררו את עבדיהם העבריים; הדבר נעשה כמצות המלך, שבקש לקיים את החוק הקדום עיד שחרור עבד עברי לאחר שעבד שש שנים, ובודאי נתכוון למשוך את המשוחררים לעבודת הצבא. יושבי ירושלים עמדו על נפשם בנכרות גואשים. שעה קלה שחקה להם התקוה. חפרע מלך מצרים מלא את הבטחתו ויצא בחיל כבד

לקראת נבוכדנאצר. הבבליים נסוגו מהר מירושלים והלכו לקראת המצריים. ירושלים צהלה ושמחה וראתה בזה אתחלתא דנאולה. עשירי ירושלים סבורים היו כי כבר עברה הסכנה ושעבדו שוב את עבדיהם המשוחררים. ירמיהו הוכיח אותם על מעשה רע זה בדברים חריפים ונבא כי סוף הבבליים לשוב. נבואה זו עוררה משטמה לירמיהו, והנביא המעונה החליט לצאת את ירושלים וללכת למולדתו שבארץ בנימין, אבל בצאתו את העיר חפס אותו אחד השוטרים וחשד בו שהוא נוסף אל האויב. ירמיהו הוכה ונאסר במרתף אחד הפקידים, יהונתן הסופר. צדקיה קרא אליו את התמוס בחשאי ושאל אותו אם יש אתו דבר מאת יהוה. יש - אמר ירמיהו - : ביד מלך בבל תנתן. המלך צוה להעביר את ירמיהו לחצר המטרה, מין בית מאסר של כבוד.

בינתיים הכה חיל בבל את המצריים ושב לצור על ירושלים. התקפותיו של האויב נברו ורוח יושבי העיר רפה. וירמיהו אמר השכם ודבר : היושב בעיר הזאת ימות בחרב, ברעב ובדבר והיוצא אל הכשדים יחיה. הדברים הללו עוררו חשדים מנונים כלפי הנביא, שנמצא בין המצרים כקסנדרה בטרוא בשעתה. גדול היה צערן של ירמיהו : הוא, שאהבתו לעמו בערה כאש בעצמותיו, נחשב לשונא העם ; לבוגד היה על שצפה את השואה המתרחשת ובקש להמעיט כוח המכה ולהציל על-ידי ויתורים מה שאפשר היה להציל... מתוך תרעומת כלפי ירמיהו אמרו השרים אל המלך : יומת נא את האיש הזה כי על כן הוא מרפה את ידי אנשי המלחמה. והמלך ענה : הנה הוא בידכם, כי אין המלך יוכל אתכם דברי. ירמיהו הושלך לבור טיט ובודאי היה מת שם, אלא שאחד מסריסי המלך, עבד-מלך הכושי, רחם עליו ועל-פי בקשתו צוה המלך להוציא את ירמיהו בחבלים מן הבור ולשים אותו שוב בחצר המטרה.

ובירושלים גדלה החרדה מיום ליום. הלחם אול מן העיר המלאה אנשים, על החומות מתו אנשי הצבא מחצי-האויב, ובבתים וברחובות מתו היושבים מרעב ומדבר. אנשים ונשים התהלכו בחוצות כצללים ויש שנפלו מתעלפים, הילדים יללו : הבו לחם ! אנשי הצבא העטופים ברעב לא יכלו להגן על החומות

1 וראי באותם הימים הקשים לו יצאו מלבו של הנביא המעונה דברי היאוש המרים : «אוי לי אמי כי ילדתני ! איש ריב ואיש סדון לכל הארץ... כולו מקללני ! (פ"ו, י). ארור היום אשר ילדתי בו... ארור האיש אשר כשר את אבי לאמר : ילד לך בן זכר... למה זה פרחם יצאתי לראות עמל ויגון ויכלו בכבשת יסי' (כ, יד-י"ח). אבל להתריש לא עצר כוח. «היה דבר יהוה לי לחרפה ולקלם כל היום, ואמרתי : לא אוכרנו ולא אדבר עוד בשמו - והיה בלבי כאש בוערת עצור בעצמותי, ונלאיתי כלכל ולא אוכלי (שם ח"ט). בשום מקום לא מצאנו בשוי כוח ליופי העליון של הנפש, האחוזה בולמוס האמת ונשרפת בלהבת, כאן - אחת התכונות שהנבואה מצוינת בהן ביותר.

באומץ לב כמלפנים. לבסוף, ביום ט' לחמוז שנת 586, פרצו הבבליים את חומת ירושלים ונכנסו העירה וערכו שבת, מבלי לרחם לא על נשים ולא על טף. יחד עם הבבליים באו גדודים אדומיים, שהיו לפני כסופים ליהודה, ובזזו את העיר. צדקיהו ושריו ברחו בלילה לערבות יריחו, אבל הרוכבים הבבליים הדביקוהו שם. את המלך ובניו הביאו לרבלה לנבוכדנאצר, ומלך בבל ענש את המלך המורד באכזריות נוראה: את בני צדקיהו שחט לעיניו ואת עיניו סיטא ואותו אסר בנחושתים ושלה בכלה.

ועדיין לא שכנה המתו. נבוכדנאצר שלח את נבוזראדן רב טבחיו להחריב את ירושלים לחלוטין. שר הצבא האכזר בא לירושלים, שלל את כל אוצרות בית המקדש, כל כלי הקודש והתכשיטים, ובין ז' וי' באב שרף את בית-המקדש שנבנה בימי שלמה, את היכל המלכות ושאר הבנינים הגדולים, נתץ את החומות והגלה כמה מיושבי העיר. את שריה הכהן הגדול, את צפניה הכהן ורבי המלוכה, ששים איש במספר, שלח לרבלה ושם הומתו במעמד נבוכדנאצר. ירושלים נתרוקנה ורק בסביבותיה נשארו יונקים עניים.

ירמיהו הנביא, שהאויבים מצאוהו כהצר המטרה, נפל מתחלה בשבי, ואחרי-כן צוה נבוכדנאצר לשחררו, כשנדע לו כי תמיד הטיף להכנע לבל. אבל הנביא, שהיה עם עמו בצרתו, לא שמח על נאולת נפשו. עומד היה על גבי חורבות ירושלים, זו העיר שלשוא נסה להצילה בעצתו להכנע, ובכה על חורבן ארץ מולדתו, וכך נשאר ירמיהו בציור המסורת, המיחסת לו את מנלת איכה, שבה משורר פלאי מבכה חורבן ירושלים ונלות יושביה. בחמשת הפרקים הללו, הנקראים עד היום בנתי-כנסיות בתשעה באב, נשמע קול אומה שנמלה הבוכה על קבר חירותה, ערף היסורי יש לכתובים המתארים את הנוראות שבימי חורבן ירושלים:

איכה ישבה בדרר העיר רבתי עם! היתה כאלמנה, כמו תבכה בלילה ורטעה על לחיה, אין לה מנחם מכל אוהביה: כל רעה בגדו בה, היו לה לאויבים... איכה יעיב באפו אדני את בת ציון!... מלכה ושריה בנויים, גם נביאיה לא סצאו חזון סיהוה, ישבו לארץ ידמו זקני בת ציון, העלו עפר על ראשם, חגרו שקים, הורידו לארץ ראשן בתולות ירושלים, כלו בדמעות עיני, חמרטרו סעי על שבר בת עמי, בעטף עולל ויונק ברחובות קריה, לאמותם יאטרו: איה דגן ויין? בהתעטפם כחלל ברחובות עיר, בהשתפך נפשם אל חיק אמותם... ראה יהוה והביטה לטי עוללת כה: אם תאכלנה נשים פרים, עוללי טפוחים? אם יהרג במקדש יהוה כהן ונביא? שכבו לארץ חוצות נער וזקן, בתולותי

¹ חלק מפרקי איכה נכתב בוראי בנלות בבל, אבל יחכן שקצת מפרשיות הסגולה נכתבו בידי ירמיהו בעצמו.

ובחורי נסלו בחרב... הרגת כיום אסף, שבחת לא חמלת. תקרא כיום מועד מגורי מסביב, ולא היה כיום אף יהוה פליט ושריד. אשר טפחתי ורביתי אויבי כלם".

64 §. גדליה בן אחיקם. היציאה למצרים.

לאחר חורבן ירושלים ומשנה נלות של בני מרום עם הארץ לבבל נשארה ביהודה רק דלת העם — אכרים ויונכים. נבוכדנאצר לא בקש להשם את הארץ לגמרי והרשה ליושבים הנשארים לעבוד את האדמה. לראש העובדים השלויים הללו הסקיד מלך בבל את גדליה. בן השר אחיקם שהציל פעם את ירמיהו מקף צריו. גדליה, ידידו ובעל בריתו של ירמיהו, היה בן המסלנה שהשלימה עם שלטון בבל מפני שראתה בשלטון זה הכרח, ולסיכך בחר בו מלך בבל לנציב. לירמיהו הנביא הציע נבוכדנאצר ללכת לבבל ולשבת שם תחת חסותו או להשאר ביהודה ולהיות יועץ לגדליה בעסקי השלטון. ירמיהו סירב לקבל כבוד מצורר עמו ובחר להשאר בארץ מולדתו. שהיתה אהובה עליו גם לאחר שהוסרה עשרת ראשה, היא ירושלים.

מכיון שירושלים היתה חרבה בחר גדליה לעיר מושבו את מצפה, מצפון לירושלים. כאן בקש לבצר מרכזו דתי ומדיני חדש לשארית האומה. בעיר-בנימין זו, שבה נבחר המלך הראשון בישראל שאול, מצאה לה מקלט דממשלה הרפה של יהודה לאחר שהורד המלך האחרון מכסאו. הארץ שנחרבה התחילה בימי פקידותו של גדליה להתרפא ממכותיה. האכרים, שברחו מפני סחד אויב, שבו למושבותיהם ועסקו שוב בעבודת אדמתם. הגדודים שנסתתרו בהרים ולא רצו להכנע לבבליים באו לגדליה, הבטיחו לחיות חיי שלום וקבלו את האחויות שנעזבו עיי הגולים. בתוכם היה גדוד גדול אחד שבראשו עמד הנכור יוחנן בן קרח. שבו לארץ מולדתם גם בני יהודה שברחו בימי המלחמה למואב, לעמון ולשאר ארצות.

אבל לא כל אנשי המלחמה שבאו למצפה השלימו בכל לבם עם פקידו של מלך בבל. בין שרי הצבא הללו נמצא גם אחד מזרע מלכות בית דוד ושמו ישמעאל בן נתניה, שהתנכל להרוג את גדליה — אם מקנאתו הפרטית לנציב שאינו מבית דוד או מחסצו לעורר מרידה חדשה. לרצח זה פיתה את ישמעאל גם בעלים מלך עמון, שאצלו הסתתר ישמעאל אחרי תבוסת מלחמת הזירות. בקשר השתתפו עוד ירדים אחדים של ישמעאל, מי שהיו שרים ומקורבים למלכות. יוחנן בן קרח הזהיר בגדליה על התנכלותו של ישמעאל, אבל גדליה האמין בישרו של ישמעאל, שהבטיח לציית למשמר

החדש, ולפיכך לא נזרה. פעם אחת עשה גדליה משתה במצפה והזמין גם את ישמעאל וחבריו. באמצע המשתה קמו ישמעאל וחבריו והוציאו את חרבותיהם והרגו את גדליה וכמה מן הקרואים. בתוכם גם בבליים. מתוך שאיפתם לבטל את המרכז במצפה הכריחו את בני יהודה שנתלקטו לשם (בתוכם גם בנות המלך צדקיהו, שהיה להן גדליה לאסיטרופוס) לעזוב את העיר וללכת אל הירדן ומשם לארץ בני עמון. יוחנן בן קרח, ידידו של גדליה, רדף עם חבריו אחרי ישמעאל וסיעתו והדביקו על יד גבעון. יוחנן השיב את השבויים אבל ישמעאל בעצמו ברח עם חבריו לעמון.¹

מצבו של יוחנן וחבריו והאנשים אשר אתו היה נואש. יראים היו, שמא יבוא נבוכדנאצר, לכשיודע דבר רציחת נציבו, להנקם בכל היהודים שבמצפה ולהחריב את הארץ לגמרי. לפיכך עלה במחשבתם לרדת למצרים ולבקש חסות בצל פרעה הפרע, שהיה לפנים בעל ברית יהודה. קודם שעשו זאת שאלו עצה מירמיה. ירמיהו חשש, כי עם יציאת אנשי יוחנן תתרוקן יהודה מאחרוני האזרחים, הראויים לשלום בישוב, והעם יהיה פרוע לשמצה, והשתדל בכל כחו לעכב את יוחנן וסיעתו ביהודה. הנביא הודיע, כי אלהים אסר עליהם לרדת מצרימה: **אם אתם שום תשימון פניכם לבוא מצרים ובאתם לנו לנור שם, והיתה החרב, אשר אתם יראים ממנה, שם תשיג אתכם בארץ מצרים, והרעב, אשר אתם דואנים ממנו, שם ידבק אחריכם ושם תמותו.** אבל יוחנן וחבריו לא שמעו בקול הנביא. נוח היה להם לשבת בארץ נכר מלהיות עבדים בארץ מולדתם. וביחד עם כמה משפחות יהודה ממצפה ושאר מקומות ירדו מצרימה. ירמיהו וברוך תלמידו הוכרחו אף הם ללכת אחריהם.

כך שבה חבורת יהודים לאותה ארץ, שממנה ננאלו אבות-אבותיהם לפני שבע מאות שנה ונדדו לכנען. מלך מצרים קבע להם למושב את העיר תחפנחס. סמוך לדרך השיירות ממצרים לארץ ישראל וסוריא. במוף ושאר ערי מצרים ישבו היהודים, שבאו לשם עוד בימי המלחמות הקודמות עם אשור ובבל. כל היהודים הללו קוו, כי מצרים תפרוק עול נבוכדנאצר מארץ ישראל ותשיב אותם לארצם. כנראה, היו יוצאי יהודה חיים עם המצריים בשלום. קצת היהודים סגלו לעצמם מנהגים ואמונות של המצריים, בתוכם גם את עבודת

¹ זמן רצה גדליה אינו ידוע כבירור. במקורות (ירמיה ס"א, א'; מלכים ב' כ"ה, כ"ז) נאמר רק "בחורש השביעי" הוא תשרי, וקצת החוקרים (קיפל ועוד) סבורים שהוא תשרי שלאחר החורבן (688), אבל קשה לשער, כי כל שלמונו של גדליה ותקנו המרכז החדש במצפה נמשכו רק שני חרשים. יותר קרוב לשער, שרצה גדליה אירע לאחר שלש-ארבע שנים (682) והוא כרוך בגלות שליטת של שבויי יהודה לבבל, כמסופר להלן.

מלכת השמים איזית, הקרובה לעבודת עשתורת האשורית, שדיתה נהוגה זה לא כבר גם ביהודה, ביחוד בין הנשים. ירמיהו הוכיח את עובדי העבודה הזרה. שלא חזרו בתשובה גם בעת צרה, בדברים חריפים. עד ימיו האחרונים לא חדל הנביא רביהמכאובים להדריך את אחיו ולהורותם דרך האמת. אומר היה להם, כי הרעות שהשינו את האומה יצרפנה וישניחנה ואז ירחם אלהים על תפוצות יהודה וישיבן לנבולן. ירמיהו לא זכה לראות בעיניו את העתיד המקווה ומת במצרים. הישוב היהודי בארץ זו הכה שרשים ונתקיים עוד ימים רבים ושימש גרעין למרכז הגולה הישראלית על גדות הנילוס¹.

והמצב ביהודה הלך הלך ורע. לאחר רציחת גדליה שלח נבוכדנאצר שוב את נבוזראדן, וזה לקח בשבי ושלח לבבל עוד כמה מאות משפחות (582)². מפני היציאה והגירושים נתרוקנה יהודה בכמה מקומות ממרכיב יושביה. קצת מנלילותיה נשמו לגמרי. ביחוד נעקר היה מחזה ירושלים, שהיתה לפני יסד נוף, משוש כל הארץ... הותו הראש מן האומה ומן הארץ: ראש האומה — גדולי הדעת והיחש — הושלך לבבל; עיר המלוכה היתה לעיים; נביא גדול אחד מת במצרים, השני גולה היה בכבל. אבל אף נתוח איום זה, שנעשה בנוף העם היהודי, לא המית אותו. עוד עתידים האברים המנותחים להיות לבשר אחד והעצמות המפוזרות להתקרב. וכשישאל נביא הגולה: התחיינה העצמות האלה? — תענה ההיסטוריה ותאמר: הן!

¹ לפי החקירות החדשות (עיי' למטה § 80) קיים היה הישוב היהודי בארץ מצרים עוד במאה החמישית לפני סה"נ, זאת אומרת מאה שנה לפני צמיחת מרכז גדול לגולה במצרים שנתיונה.

² בשנת שלש ועשרים לנביכדנאצר עפ"י ירמיהו (כ', ל') — היא שנת 582 לפני סה"נ.

